

zise

Toldhistorisk Tidsskrift

Nr 3

1983

6 årg

Zise, også skrevet cise og sise, er på ældre dansk den folkelige betegnelse for accise.

Før o. 1660 omfatter accisen en broget buket af forbrugsafgifter og forhøjelsestold. Herefter betegner accisen officielt kun en havneafgift, mens forbrugsafgifterne benævnes konsumtion. I den folkelige bevidsthed hang betegnelsen accise imidlertid fast ved forbrugsafgifterne og anvendes synonymt med konsumtion (jf »accisebod«).

Medlemskab af Toldhistorisk Selskab tegnes ved henvendelse til Toldhistorisk Selskab, Amaliegade 44, 1256 København K.

Kontingentet er 36 kr årligt for enkeltpersoner, 500 kr for institutioner og firmaer.

Biblioteksabonnement på ZISE koster 36 kr pr årgang og tegnes sammesteds.

ZISE udsendes 3 gange årligt med ca 40 sider pr hæfte.

ZISE - Toldhistorisk Tidsskrift, er medlemsblad for Toldhistorisk Selskab, stiftet den 24. oktober 1977. Bestyrelsen består af følgende medlemmer:

Tolddirektør C.A. Nielsen (formand)
Sognepræst Arne Hægstad, Fejø (næstformand)
Overtoldassistent Gunnar Jakobsen (sekretær)
Kontorassistent Karin Christensen, Frederikshavn (kasserer)
Dr. phil. Mikael Venge, Korinth (redaktør)
Vicedirektør Kaj Elkrog
Departementschef Paul Gersmann
Toldassistent I Aage E. Hansen, Padborg.

Manuskripter der ønskes optaget i ZISE sendes til redaktøren Mikael Venge, Brændegårdsvej 11, Korinth, 5600 Fåborg eller sekretæren Gunnar Jakobsen, Toldbiblioteket, Amaliegade 44, 1256 København K.

Manuskripter bør - om muligt - være maskinskrevne, med ekstra linieafstand og en margen på ca 6 cm.

Forslag til illustrationer og billedtekster må meget gerne medsendes.

Redaktionen påtager sig intet ansvar for indsendte manuskripter, og forfatteren bedes derfor beholde en kopi.

Øresundstolden endnu en gang - satser og arkitektur

Forsiden viser en rosenobel fra ca. 1470, den engelske guldmønt, der blev anvendt til betaling af Øresundstolden. Mønten tilhører Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet, og hidrører højst tænkeligt netop fra Øresundstolden.

I Zise 1982 nr. 3 skildrede Jens E. Olesen de danske kongers kamp for at indføre og opretholde Øresundstolden i det 15. århundrede. I dette nummer tager en anden århusiansk historiker, Poul Enemark, tråden op og diskuterer betydningen af den traditionelle skibstold på én nobel pr. skib, som førte til, at Øresundstolden i 1540'erne gav alt for ringe udbytte til den danske krone.

Enemark skrev disputats om senmiddelalderlige toldregnskaber allerede i 1971 og må ubetinget betegnes som dansk toldhistories nestor. Hans artikel kaster nyt lys over processen mod tolder Peder Hansen 1548 og giver på mange måder anledning til en ændret tolkning af de ældste, bevarede Øresundstoldregnskaber, som vil få betydningsfulde konsekvenser for hele opfattelsen af Øresundstolden i det 16. århundredes begyndelse.

I Zise 1980 nr. 3 har Karen Hjorth skrevet om Helsingørs toldkammer fra 1890. Forgængerne - fra Sundtoldens tid - har derimod været så godt som ukendte størrelser. Det råder Lars Bjørn Madsen, der studerer ved Kunstakademiet i København, bod på i dette nummer.

Lars Bjørn Madsen har gravet i arkiverne og fundet hidtil ukendt materiale, der ved hans særegne beherskelse af historisk kildekritik og kendskab til håndværk og byggeri gør det muligt for ham at rekonstruere det 17. århundredes toldkammer i Helsingør, som muligvis har rødder tilbage i middelalderen. Det blev revet ned i 1739 og afløst af et nyt toldkammer, tegnet af Nicolai Basse under påvirkning af de berømte arkitekter Thura og Eigtved og gengivet på Toldhistorisk Selskabs folder. Lars Bjørn Madsens artikel er en forstudie til en afhandling om dette toldkammer, som ligeledes vil blive bragt i Zise.

Poul Enemark blev født i Århus 13. april 1923. Han blev cand. mag. i 1951 og var 1953-1965 forskningsbibliotekar ved Statsbiblioteket i sin hjemby. Herefter blev han amanuensis ved Århus universitet, fra 1972 lektor. Hans forfatter-skab er stort og vægtigt. Det omfatter - udover disputatsen »Studier i toldregnskabsmateriale« I-II (1971) og et spændende værk om Kalmarunionen, »Kriseår 1448-1451 - en epoke i nordisk unionshistorie« (Akademisk Forlag 1981) - også over 60 artikler om handelshistoriske emner i Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder. Ved sin 60-årsdag i foråret blev han hyldet af fagfæller og elever med et digert festskrift »Profiler i nordisk Senmiddelalder og Renaissance«, der indeholder flere væsentlige artikler om toldhistoriske emner, således H.V. Gregersen: »Toldregnskabet fra Haderslev 1539« og H. Becker-Christensen: »Christianobeltraktaten 1645«.

Lars Bjørn Madsen er født den 3. april 1951 på Frederiksberg. Han blev student fra Gentofte Studenterkursus 1972 og begyndte i 1974 at læse nordisk arkæologi ved Københavns universitet samtidig med, at han uddannede sig som skibsbygger og møbelsnekker. Nu studerer han nordisk arkitekturhistorie og opmåling ved Kunstakademiet i København. 1971-1982 var han ansat ved Helsingør Kommunes museer og har foretaget adskillige udgravninger, fortrinsvis middelalderlige, i samarbejde med museumsinspektør Kenno Pedersen, med hvem han har udgivet værket »Det gamle Nordsjælland« (Dansk Bladforlag 1982). Derudover har han skrevet flere historiske artikler.

De øvrige artikler

Professor Georg Nørregård, der blev introduceret i sidste nummer (s. 43), har bidraget med en ny artikel, der samler mange spredte og hidtil ukendte vidnesbyrd om papirtold i Danmark indtil det 18. århundrede.

Fhv. distriktstoldchef Børge Untidt debuterede i Zises spalter allerede i 1979 og har siden bidraget med yderligere to artikler. Den sidste af disse, »Et toldkammermiljø i 1930'erne« (1982 nr. 3 s. 5-18, jf. s. 3) sluttede med, at forf. blev forflyttet til Københavns toldopsyn fra 1. januar 1940. I dette nummer fortsætter Børge Untidt - som lovet - sine erindringer fra etaten og skildrer nogle bevægede oplevelser i besættelsens første år.

Øresunds Toldkammer 1681 – 1739

AF LARS BJØRN MADSEN

Øresunds Toldkammer var en særdeles elegant og fornem bygning, der lå i Helsingør på grunden mellem Stengade, Strandgade, Sophie Brahes Gade og det nuværende havnebassin, der dengang var en del af fæstningsterrainet omkring Kronborg. Sundtolden blev ophævet 1857, og da havnen skulle udvides, rev man i 1859 den da 117 år gamle bygning ned. Ingen tænkte dengang på, at Helsingørs fornemste hus var værd at bevare for eftertiden. Enkelte billeder viser bygningens pragtfulde facade mod vandet, men ellers er Øresunds Toldkammer så godt som glemt.

Glemt er også, at der, forinden denne toldkammerbygning blev opført i 1740-42, lå et bygningskompleks samme sted, der ligesom det senere omfattede toldkammerbygning, tolddirektørbolig og andre bygninger, samt en stor have. Om disse bygninger og haven findes der så meget materiale bevaret, at en nøje beskrivelse af dem har været mulig, og da det senere toldkammers historie bør ses på baggrund af disse bygninger, som det skulle afløse, vil det være naturligt at lade det første Øresunds Toldkammer på dette sted i byen være emnet for denne artikel, der senere vil blive fulgt op af en artikel om Øresunds Toldkammer 1740-1859.

På grunden lå byens største gård, som i 1645 tilhørte Jonas Heinemark Tolder, og var vurderet til ikke mindre end 5.000 rigsdaler. Hvornår toldkammeret er rykket ind i gården, vides ikke bestemt, men i 1666 nævnes »Jonas Heinemark Tolders Hus i Helsingør, hvorudi nu Kongelig Majestæts Toldbod er«. Den 27. juni 1681 blev gården købt af kongen for 3.500 rigsdaler af bogholder Claus Liime, der ejede gården på det tidspunkt, og fra da af er gården Øresunds Toldkammer.

Gårdens nøjagtige alder kender vi endnu ikke, men meget tyder på, at vi skal betydeligt længere tilbage i tiden end 1645. Efter dens plan at dømme, kan den udmærket være senmiddelalderlig og har i så fald udgjort den østlige del af den såkaldte »Sundtoldskarré« mellem Stengade og Strandgade, hvis senmiddelalderlige stenhuse i den vestlige ende for en stor dels vedkommende er bevaret til vore dage. Vi ved, at gården på et tidligt tidspunkt har udgjort mindst 3 gårde, og på et tidspunkt havde Helsingørs borgmester Sander Lejel (død 1560) sin gård »Spigeret« liggende på dette sted, men om den indgik i bygningskomplekset, ved vi ikke endnu.

Det kan være svært i dag at forestille sig, hvordan der engang har set ud på det sted, hvor toldkammeret lå. Ved havneudvidelsen forsvandt en del af toldkammerets areal, og den stærkt trafikerede Havnegade løber således hen over en del af toldkammerets store have.

I dag er kun en lille trekantet grund tilbage af det sted, hvor kilden til Helsingørs velfærd udsprang indtil for godt 100 år siden. Grunden, der nu er parkeringsplads, afgrænses af Stengade, Sophie Brahes Gade og Havnegade, og er ganske uanselig og upåagtet af andre end bilisterne.

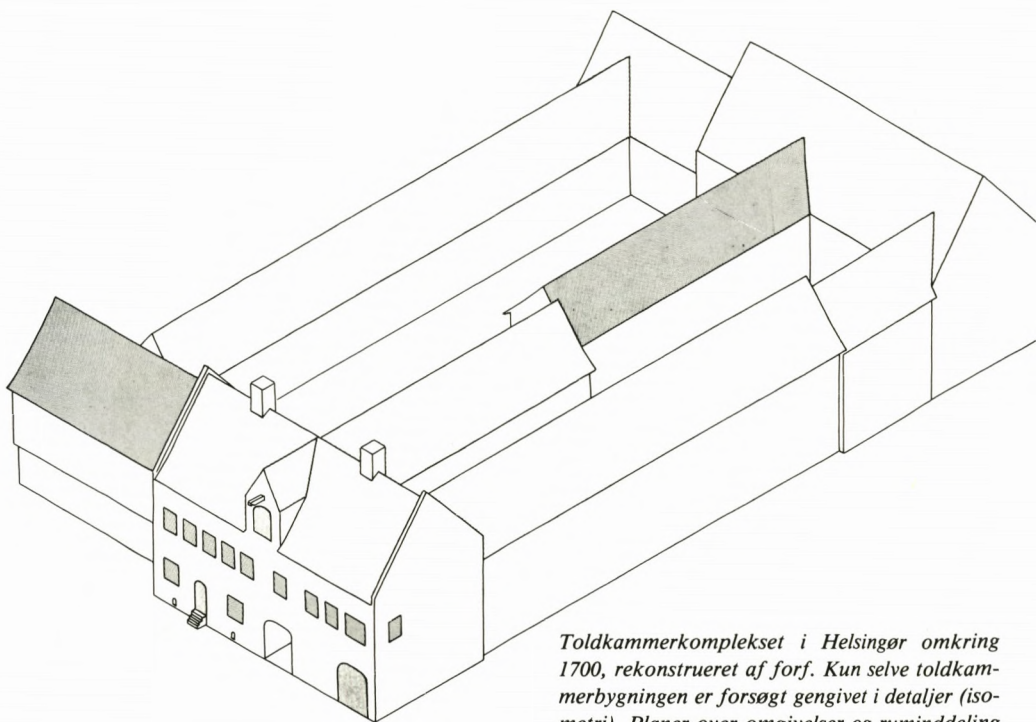
Helt anderledes så her ud, da Øresunds Toldkammer i 1681 fandt sin blivende plads på dette sted. Stengade, der i dag ender som en balkon ud mod havnen og værftet, endte dengang i Kronborgs fæstningsterrain. Ud til gaden lå, omtrent overfor den senere opførte »Trentwedels Gård«, Stengade 77, tolddirektørens bolig, og længere mod øst lå hans store have, indhegnet af et rødmalet plankeværk. Langs Sophie Brahes Gade var nogle faldefærdige bygninger, der hørte med til toldkammerkomplekset, men næppe havde været

benyttet efter at gården var kommet i kongens eje. Det smukke »Stefan Hansens Palæ« på den anden side af gaden var endnu ikke bygget; i stedet lå her en tom grund. Ned mod vandet lå selve toldkammerbygningen og en faldefærdig bindingsværksbygning, der hørte med til toldkammeret og benyttedes til beboelse.

Byen havde dengang ikke en lukket havn, men kun nogle anløbsbroer for skibene. Toldkammeret havde på et tidspunkt sin egen bro, men den må være fjernet kort før det 18. årh. Den nærmeste bro var Toldbroen, der lå i forlængelse af det nuværende Brostræde, og her blev skipperne oftest sejlet hen af færgemændene, hvor de måtte gå ad Strandgade hen til toldkammeret for at få ordnet formaliteterne.

Toldkammerbygningen lå ganske nær vandet, hvor kun resterne af Christian IV's bymur beskyttede den mod Øresunds utæmmede bølger. Det var først ved anlæggelsen af Helsingørs første rigtige havn i 1766-67, at den senere på samme sted opførte toldkammerbygning fik en stor åben plads foran. Strandgade endte ved toldkammeret, hvor tolddirektørens have helt op til 1839 spærrede gadens videre færd mod Kronborgs fæstningsterrain.

Hvordan dette første Øresunds Toldkammer på stedet har set ud, kan vi ikke vide med sikkerhed, da der ikke findes pålidelige billeder af bygningerne. Der findes en del stik fra Helsingør fra 1600-tallet, men kunstnerne har først og fremmest koncentreret sig om byen som helhed og ik-

Toldkammerkomplekset i Helsingør omkring 1700, rekonstrueret af forf. Kun selve toldkammerbygningen er forsøgt gengivet i detaljer (isometri). Planer over omgivelser og ruminddeling nedenfor.

ke for de enkelte huses udformning, og de er generelt meget mangelfulde.

Stikkene viser dog, at byen havde adskillige stenhouse af middelalderlig og renaissance-karakter med deres kamtakkede eller svungne gavle og kviste. Da toldkammergården i 1645 var byens største gård, må man anse det for givet, at en del af gårdens bygninger har været fornemt udstyrede stenhouse.

En uvurderlig hjælp for rekonstruktionen af komplekset, er en plan udarbejdet efter arkitekt Eigtveds ordre i 1738; en plan der synes at være ganske grundig. Desværre er kun planen af underetagen bevaret, og den findes gengivet i Zise nr. 1 1980 side 29. Desuden findes en plan, der omfatter både bygningerne og tolddirektørens store smukke have, der lå øst for. Også denne plan er gengivet i nævnte nummer af Zise side 27. Endvidere findes en snittegning af toldkammerbygningen (gengivet s. 84) og en af sidebygningerne, udarbejdet af arkitekt Thura i forbindelse med et restaureringsforsøg. Den giver yderligere oplysning om toldkammerbygningens udseende.

Vi kan altså, selv om der mangler egentlige billeder af bygningerne, alligevel lave en rekonstruktion, idet der samtidig er bevaret ganske grundige inventarier, breve og regnskaber vedrørende toldkammerkomplekset.

På s.82 er vist en rekonstruktionstegning af toldkammerbygningen. Der er ikke oplysninger nok til, at det kan blive en helt pålidelig tegning, og der er foreløbig så megen usikkerhed omkring bygningens alder, at udsmykningen ikke kan rekonstrueres på et tilstrækkeligt forsvarligt grundlag. At det har været en af de mere fornemme bygninger, kan der næppe være tvivl om, men om den har haft kamtakkede, svungne gavle eller anden form for udsmykning ved vi intet om.

Bygningskomplekset, hvori toldkammeret indgår, kan, som tidligere nævnt, godt have været middelalderligt og kunne der-

med give et fingerpeg om bygningens alder. Dens placering så tæt ved stranden som en hovedbygning har dog ikke været almindeligt forekommende i Helsingørs middelalderlige »Sundtoldskarré«, hvor hovedhuset lå ud til Stengade, med sidelængerne strækkende sig ned mod stranden på de smalle langstrakte grunde. Man kunne derfor godt tænke sig at toldkammerbygningen er kommet til senere, måske mens Jonas Heinemark Tolder ejede gården i midten af 1600-tallet, men det må foreløbig stå hen i det uvisse.

Vi har imidlertid en række sikre oplysninger, som har gjort den gengivne rekonstruktion mulig. Vi ved fra grundplanen, at huset har været 18 m langt og godt 8 m bredt. Fra den omtalte snittegning af Thura ved vi også, at højden har været omtrent 14 m. Bygningen har været grundmuret og har haft teglag.

Tagkonstruktionen kender vi fra snittegningen, der viser en tagkonstruktion meget lig den, der bl.a. findes i Stengade 72 og 74; konger i midten, højtsiddende hanebånd (Stengadehusene har dobbelte hanebånd og en gennemgående drager under hanebåndene) og tagfoden låst til murkronen ved lodrette spærstivere. Styrtrumskonstruktionen og de højtsiddende hanebånd tyder på at loftet har været brugt som magasinrum, hvilket den i inventariet nævnte kvist med lem for, ud mod stranden, også giver indtryk af.

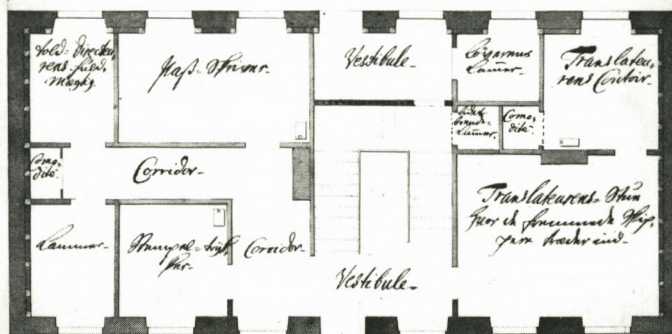
Facadens vinduer er rekonstrueret på grundlag af inventariets oplysninger og Thuras snittegning, men deres egentlige udformning kender vi ikke. Murankrene var en uundværlig teknisk detalje, som derfor naturligt indgik i facadens udsmykning. De er på rekonstruktionen placeret efter snittegningen, der viser placeringen af bjælkelagene. Snittegningen viser også, at facaden opadtil var afsluttet af en profileret gesims, måske af sandsten. Dominerende i facaden har været de to store malede træporte. De er omtalt flere steder og sam-

Facade af det Omsynsf. Old. Læmmer, paalands som
det vil presentere sig ind til Bræuket.

It likes sand, lime and it flourishes.

Windsor Stage of Gold Hammerst

Godnatt eller godmorgen til Stranden.

Tegning af Thura til ombygning af Øresunds toldkammer 1737.

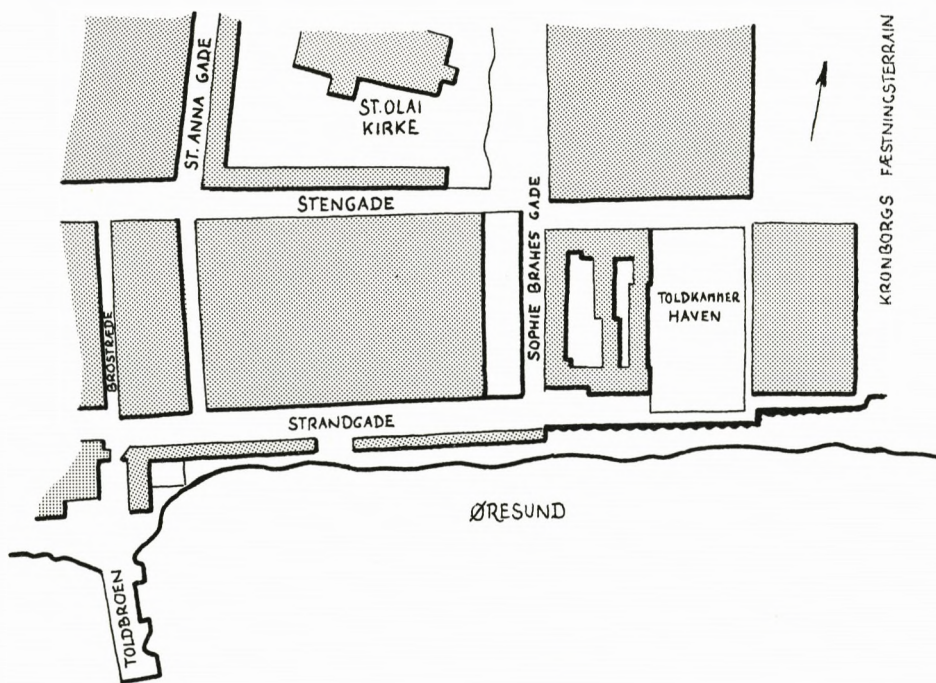
tidig angivet på grundplanen, ligesom også døren er vist. Et par trin har nok ført op til døren, da en kælder under denne del af huset er nævnt.

Toldkammerets plan er for underetagens vedkommende vist på den bevarede plan af bygningerne. Der mangler dog de i inventariet angivne vinduer og nogle skillerum. Den store port mod øst førte ind til vognskuret, der vel også har været en form for toldpakhus. Døren mod vest førte ind til en forstue med en stue på højre side og et lille køkken og kammer på venstre side. Fra kammeret førte en trappe ned til kælderen. Hvem der har boet her, nævnes ikke, men det har sikkert været tjenestebolig.

Før at komme op i toldkammerbygningens anden etage, hvor toldforretningerne foregik, måtte man gå gennem den store

port fra stranden og ind i forgården, hvor en vindeltrappe i den østlige sidebygning førte op til en svalegang på toldkammerbygningens bagfacade. Herfra kom man ind i en forstue eller gang, der adskilte etagens to sale, hvortil der var adgang gennem en egetræsdør fra hver side af gangen.

Vi har ingen planer over denne etage, men inventarierne og regnskaberne giver os gode oplysninger om, hvordan den har været indrettet omkring 1733, en indretning, der givetvis kan dateres helt tilbage til slutningen af 1600-tallet, da meget af inventaret allerede i 1733 var stærkt forfaldent. Det er svært helt nøjagtigt at placere rummene. De to sales placering med forstuen imellem, synes at være ret sikker. Forstuen er måske lidt bredere end normalt, men hvis man tænker sig portrummets vægge i

Øresunds Toldkammers omgivelser, tegnet på grundlag af kort over Helsingør fra 1710. Bebyggelsen øst for toldkammerhaven er en materielgård hørende til Kronborg.

underetagen ført op til denne etage, passer det meget godt med inventariet, der omtaler den vestre sal som den største.

Det er salenes ruminddeling, der volder vanskeligheder, da beskrivelsen af dem henholder sig til den plan, som desværre er gået tabt. Placeringen af de to kaminer er også usikker. På grund af tagkonstruktionen har kaminerne næppe været placeret i gavlene. En tegning af arkitekt Thura (s. 84), der viser et projekt til ombygning af toldkammeret i 1737, kan eventuelt fortælle noget om kaminernes placering, da regnskaberne til dette projekt oplyser, at »2 Caminen so von Grund ab soll aufgemauert werden, weil die alten Schorsteinen werden gantz abgebrochen«. Man har altså villet mure de gamle skorstene op påny, og det kan udmærket have været på samme sted.

På trods af disse usikre momenter, giver beskrivelserne dog et godt indtryk af, hvordan der har set ud på denne etage. Mod vest lå den store sal, hvor tolddirektøren og toldkammerererne sad. De besøgende har kunnet gå hen til en slags skranke, bestående af 2 store egetræsborde med »grønt Klæde overtroken og lugt (lukket) Foed«. To maledede fyrretræsskabe har stået ved siden af. Ud mod vinduessiden havde man med fyrretræsskillerum indrettet et kontor.

I det ene hjørne af salen ud mod gården var kammeret, hvori toldkassen blev opbevaret. Det var en stor jernbeslået egetræskiste med tre indvendige låse, der for en sikkerheds skyld var suppleret med en hængelås, ligesom vinduet var forsynet »med 3 store dreyede Jernstænger«. Gulvet i salen, og dermed i de rum, der var indrettet i den, var flisegulv. Væggene var beklædt med stribet klæde og har sikkert været i kraftige farver. Kaminen var lukket med en plade, og i stedet sørgede en stor jern-vindovn, placeret ved siden af kaminen, for opvarmningen.

Translatørsalen på den anden side af gangen var lidt mindre og inddelt i tre rum. Translatøren, Johannes Petersen, havde på

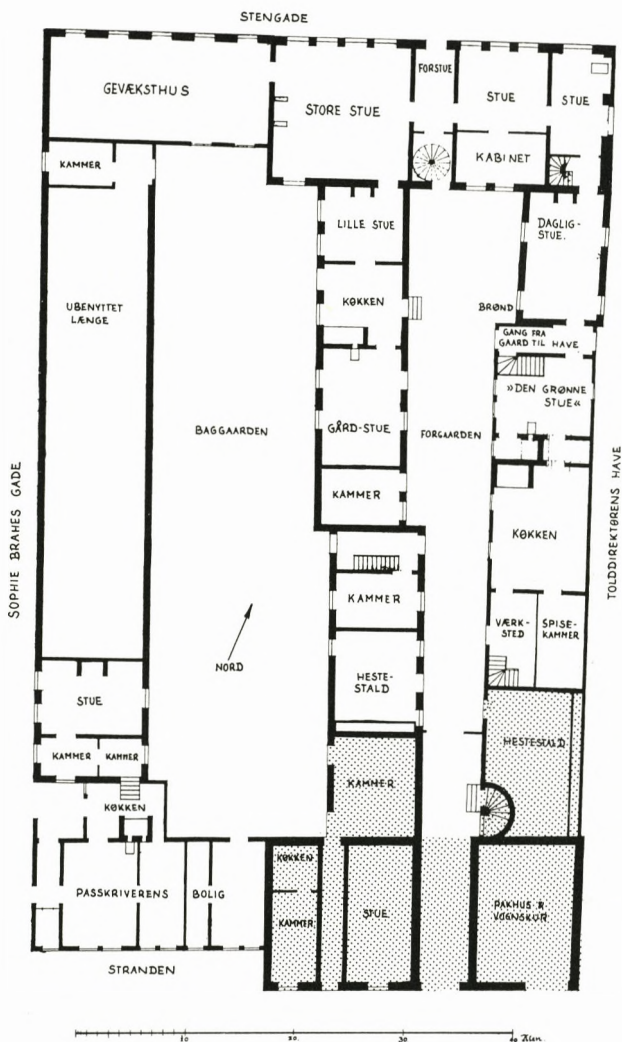
egen bekostning sat lokalerne pænt istand, antagelig kort før 1733. Det ene kammer havde vægge beklædt med malet voksdug, og fra det andet kammer, der var arkivrum, førte en dør, hvorover der sad et ovalt vindue og gav lys til rummet, ind til loftet over sidebygningen, der var hestestald. Gulvet i rummene var belagt med røde fliser, og også her var kaminvarmen afløst af vindovnens mere effektive varmeafgivelse.

Øst for toldkammerkomplekset lå tolddirektørens store rigt udstyrede have, indhegnet af et rødmalet plankeværk. På den tid var de fornemte anlagte haveanlæg et naturligt tilbehør ved mange af byens huse, og specielt i denne østlige del af byen, lå der mange lysthaver med udsigt til Kronborg og de store udvidede fæstningsværker.

Toldkammerhaven tilhørte tolddirektøren, men »med den Condition at bemeldte Hauge alletider ved Told-Cammer Huuset skulle forblive«. Når en ny tolddirektør overtog embedet, måtte han købe haven af sin forgænger. Således havde tolddirektør Lauterup i 1734 kongens allernådigste tilladelse til at købe haven af afdøde tolddirektør Kenckels enke for 750 rigsdaler, en forretning der ikke gik helt gnidningsløst, da fru Kenckel aldrig fik alle pengene.

Havens arkitektur har naturligvis fulgt tidernes skiftende mode, men af en plan fra 1738 får vi et godt indtryk af, hvordan haven har set ud på det tidspunkt. Den nordre halvdel var lysthave, inddelt i 4 kvadratiske felter indhegnet af buxbomhække og -kugler. I midten var en rund fontaine, hvorfra et springvand har vældet. Havens sydlige del var køkkenhave med bedene sirligt anlagt i rektangulære felter. Her stod også en del træer som f.eks. æble-, pære-, og kirsebærtræer, nøddetræer, kastanietræer og taks, samt nogle abrikotræer.

Haven har antagelig også haft et lille orangeri, hvori de mere varmekrævende

Grundplan af toldkammerkomplekset. Toldkammeret og sidebygninger (fremhævet med gråt) udgjorde kun en lille del af det store kompleks. Øverst til højre er direktørboligen med sidelængerne strækkende sig ned mod toldkammeret. Bygningerne mod Sophie Brahes Gade (til venstre) var alle meget forfaldne og kun delvis beboede.

afgrøder kunne dyrkes. I hvert fald nævnes et »Glas-Huus med 9 nye Vinduer og Luger for«. Tidligere benyttedes bygningen vest for tolddirektørens bolig til dette formål, men den var i 1733 faldefærdig og stod ubenyttet hen. I haven var opstillet to statuer, og et sted stod et »dobbelt Due-Huus med Jern-Døre«, der dog var fjernet ved Lauterups køb af haven.

Sydligst ned mod plankeværket ved stranden stod et stort malet lysthus. Det var placeret på en stor repos af træ, hvortil to trapper førte op. Herfra har tolddirektøren kunnet nyde friheden, men alligevel været i stand til at skue ud over sundet med de mange indtægtsgivende skibe.

Toldkammerbygningen var allerede i 1732, da tolddirektør Hans Christian Lauterup overtog embedet fra afdøde tolddirektør Stephen Kenckel, yderst forfalden. Ganske vist havde Kenckel ladet den male i 1729 og senere fornyet nogle af vinduerne, men meget mere var der heller ikke gjort. I 1733 kunne man konstatere, at væggene og dugene på bordene i direktørsalen og de deri indrettede rum var rådne og lasede, hvilket kunne tyde på, at toldkammerbygningen i lang tid ikke havde været benyttet til sit formål. Tolddirektør Kenckel, og senere Lauterup, havde simpelthen lavet forretningerne i sin egen bolig, der lå i komplekset op mod Stengade, og denne bygning var derfor moderniseret og indrettet til formålet efter inventariet at dømme.

Man havde ellers i 1729 bestemt, at al fortoldning skulle ske på selve toldkammeret, men det var åbenbart ikke væsentligt for tolddirektøren. Til gengæld har translatøren været tilfreds med toldkammerbygningen som arbejdsplads. I hvert fald nævner inventarium og regnskaber intet om forfald i hans lokaler; tværtimod er en del forbedringer sket for hans egen bekostning.

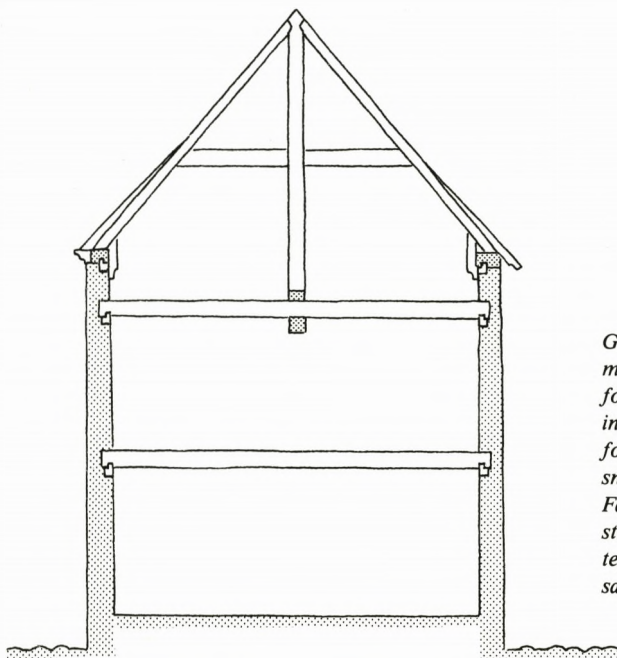
Men det var ikke kun toldkammerbygningen, der var i forfald. Det ser ud til, at både Kenckel og Lauterup har været lige-

glade med alle bygningerne i toldkammerkomplekset. Således kunne Thura ved en besigtigelsesforretning i juni 1735, der var foranlediget af rentekammeret, konstatere, at f.eks. bindingsværksbygningen vest for toldkammeret beboedes af passkriveren, men »ey uden Frygt og Fare«. Den grundmurede længe ud til Sophie Brahes Gade var »i saa slet Stand, at der ey i Huuset snart findes et Skillerum, Dør eller Vindue.«

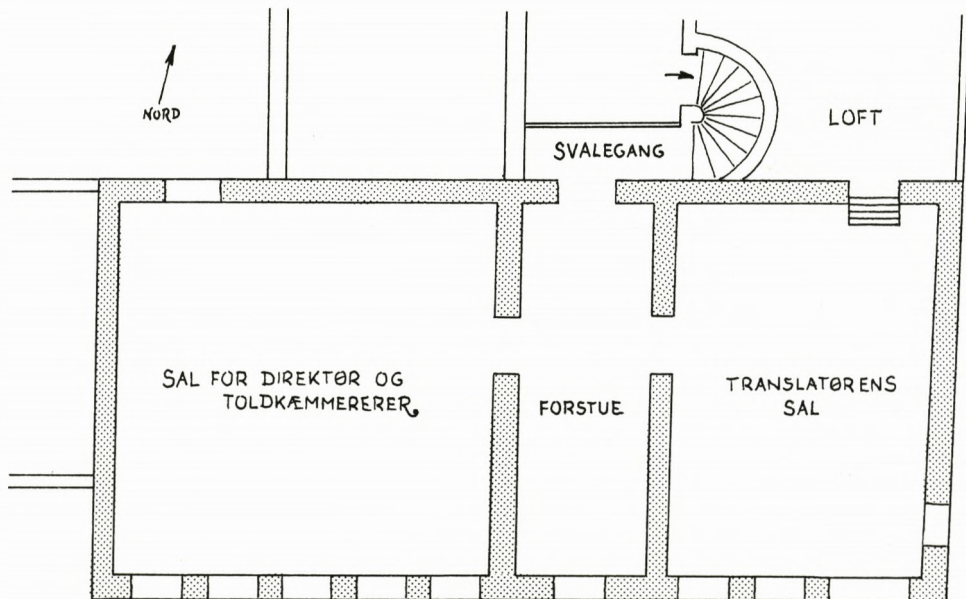
Ansvar for den manglende vedligeholdelse af bygningerne var svært at få placeret, og en pæn stabel dokumenter hobede sig op i partikulærkammeret og rentekammeret i de 6 år det varede, inden en endelig beslutning blev truffet. Lauterup havde ikke været sen til, straks efter sin tiltrædelse som tolddirektør, at meddele rentekammeret sin mening om det forfaldne toldkammer, men det faldt ham ikke ind at gøre noget ved bygningerne, og som årene gik, blev forfaldet naturligvis værre og værre.

Lauterup mente, at Kenckels enke, Berthe Cathrine Kenckel, måtte være den ansvarlige, og rentekammeret forlangte da, at fru Kenckel skulle fremlægge beviser for, hvad hendes mand havde fået lavet af reparationer og vedligeholdelse ved toldkammeret, og man bad samtidig Thura, der på den tid var hofbygmester, om at tage bygningerne i øjesyn og vurdere deres tilstand. Der var blevet udfærdiget inventarier over bygningerne i 1699 og 1733, og med dem i hånden skulle Thura undersøge, hvad der manglede, og hvad der krævede reparation.

Sagen var imidlertid så indviklet, at rentekammeret i april 1737, efter adskillige brevvekslinger med Lauterup og fru Kenckel, besluttede, at toldkammerbygningen skulle »repareris og sættes udi behørig Stand«, medens de øvrige bygninger, som benyttedes til beboelse, heriblandt tolddirektørgården, skulle sættes til offentlig auktion. Hermed slap man for de værste problemer og havde kun selve toldkam-

Grundplan af anden etage i toldkammerbygningen, forf.s. rekonstruktionsforsøg. Salenes ruminddeling er ikke indtegnet. Underetagen er vist på den foregående illustration. Til venstre en snittegning af toldkammerbygningen. Facaden mod stranden er snittets venstre side. Tegnet på grundlag af Thuras tegning fra 1737. Plan og afsnit er i samme målestok. 1 alen er 0,628 m.

0 1 2 3 4 5 20 ALEN

merbygningen at se til. Tolddirektøren måtte så selv sørge for en passende bolig, men det stod ham naturligvis frit for at købe den eksisterende tolddirektørbolig med tilhørende have.

Rentekammeret gik herefter i gang med at finde ud af, hvad det ville koste at sætte toldkammerbygningen i stand, og man bad da generalbygmester Häusser om at lade udføre overslag og tegninger til en sådan istandsættelse. Det blev Thura, der fik opgaven overdraget af Häusser, og allerede i juni 1737 kunne han give de ønskede tegninger og overslag »til det egentlige Øresundske Told-Kammers tilbørlige Reparation, Istandsættelse og Indretning...«.

Det var en helt moderne bygning, Thura havde tænkt sig. Tegningerne til projektet er bevaret, som tidligere omtalt, og på billedet s.84 ser man Thuras enkle og uhøjtidelige, men alligevel elegante toldkammerbygning, som skulle opføres med anvendelse af den eksisterende bygnings mure og fundamenter. Det ville dog være nødvendigt helt at nedrive facaden mod vandet, mens bygningens øvrige sider kunne benyttes, hvis de indvendig blev forstærket af en tynd bindingsværksmur.

Denne noget usædvanlige bygningsrenovering gjorde det muligt at holde omkostningerne nede på et minimum, der dog alligevel kom op på 2.540 rigsdaler. Man ville samtidig sikre sig at toldkammeret forblev en selvstændig bygning, hvorfor det var tanken at nedrive en del af de tilstødende sidebygninger, således at man kunne lave en indhegnet gårdsplads bag toldkammerbygningen.

Rentekammeret kunne hurtigt meddele Häusser, at det var en god løsning, og at istandsættelsen skulle ske for partikulærkassens regning og for de penge, som salget af de øvrige bygninger ville indbringe. Thuras toldkammerprojekt blev dog alligevel fundet for kostbart, for den 31. juli 1737 blev det ved kongelig resolution bestemt, at reparationen af toldkammerbyg-

ningen »nicht weiter vorzunehmen als was die nothwendige instandesetzung der dertigen Zoll-Kammer anbelanget«. Til reparationen afsatte partikulærkassen 300 rigsdaler og absolut ikke mere. Man betingede sig, at de manglende stole til bordene blev købt og de rådne duge udskiftet. Taget skulle understryges, og der skulle laves to kontorer til toldkammerererne ved hjælp af bræddeskillevægge. Tolddirektørens egen bolig skulle også være i orden, men det måtte ske for hans egen regning.

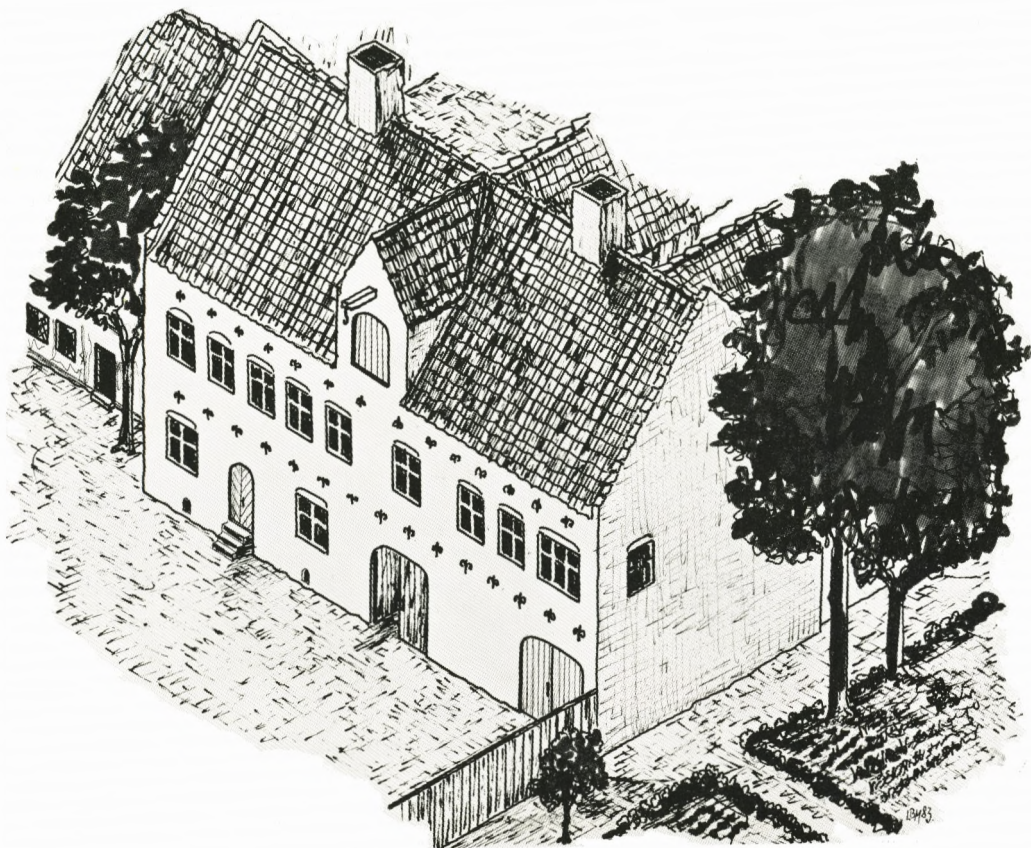
Umiddelbart foreligger der ingen oplysninger om, hvad udfaldet af auktionsplanerne blev, men i mellemtiden blev Lauterup afskediget, og den 16. juli 1738 overtog Wilhelm August von der Osten direktørposten. Man tog da spørgsmålet om bygningernes tilstand og fremtidige skæbne op til fornyet overvejelse, og en dag i august 1738 blev arkitekt Eigtved, der ligesom Thura i de år jævnligt var på rejser i sine distrikter for at tilse de kongelige provinsbygninger, sendt til Helsingør for at lave »en fuldstændig Relation baade over Bygningerne og Havens Tilstand«. Det var samme dag, som han havde fået kongens godkendelse af tegninger og overslag til en ny toldbod i Kolding, så han vidste, hvad det drejede sig om.

Givetvis har von Osten ønsket en ny undersøgelse af problemerne, og Eigtved kunne da også den 4. november 1738 meddele, at han havde lavet en nøje undersøgelse af bygningerne og haven. Nu, da Lauterup var faldet i kongens unåde og afskediget, var man ikke i tvivl om, at forfaldet af bygningerne i høj grad måtte skyldes, at han i de år han var tolddirektør, ikke havde holdt bygningerne vedlige.

Rentekammeret havde allerede i juni 1737 meddelt fru Kenckel, at hun var uden ansvar for bygningernes forfaldne tilstand, efter at hun havde sendt bevismateriale i form af udtalelser og regninger fra de håndværkere, der havde lavet forskellige reparationer, mens hendes mand var told-

direktør. Så nu var der kun Lauterup tilbage som den ansvarlige. Det blev bestemt, at Lauterup skulle betale en væsentlig del af det beløb, som reparationerne ifølge Eigtveds overslag ville koste, idet man henholdt sig til en bestemmelse af 21. november 1707, der påbød »Told-Directeuren ligesom hands Formænd selv at holde Øresunds Told Cammer under Tag og Fag forsvarligen og vel vedlige«.

Eigtveds undersøgelser gav samtidig det resultat, at det næppe var værd at reparere de stadig mere faldefærdige bygninger, og da von Osten i september 1739 klagede til kongen over forfaldet af Øresunds Toldkammer, der dagligt var til stadig større fare for personalet og blot ved en storm ville kunne styrte sammen, så besluttede man endelig at træffe den afgørende beslutning: At opføre et helt nyt Øresunds Toldkammer.

Forf.s »romantiserede« rekonstruktion af toldkammerbygningen omkring 1700. I forgrunden ses noget af tolddirektørens have, der var inddelt i felter indhegnet af buksbom.

Kilder og litteratur

Knud Voss: Bygningsadministration og Bygningshistorie under enevælden, København 1966.

Henning Henningsen: Skippere, Klare-rere og Toldere. Frederiksborg Amts Historiske Samfund 1970.

Laurits Pedersen: Helsingør i Sund-toldstiden 1426-1857 I-II. København 1926-31.

Jan Kanstrup: Svigagtig angivelse. Re-former ved Øresundstolden omkring 1740, og Øresundstolden i 1700-tallet. Zise 1979 nr. 3 og Zise 1980 nr. 1.

Rigsarkivet:

Rentekammerets Arkiv. Københavns Hof- og Militæretats Kontor. 1737-38.

Øresunds Toldkammers Arkiv. Bind 33.

Partikulærkammeret. Kongelige Reso-lutioner vedrørende Bygningsvæsen. 1737-38. Nr. 65 og 341.

Protokol for Register over Kongelige Resolutioner og approberede Kontrak-ter 1737.

Kort og Tegninger uden for Kortsam-lingen.

Kammerkancelliet (2212.29) Ekspediti-onsprotokol 1738.

Laurits Pedersens Arkiv, Helsingør Kommunes Museer.

Hærens Arkiv, kortsamlingen.

»Tolden er nobel og nobels værd«

Toldhistoriske aspekter omkring en retssag i 1548

AF POUL ENEMARK

I. Retssagen mod Peder Hansen

En opsigtvækkende retssag må i 1548 have optaget sindene i Helsingør. Rigshofmester hr. Eske Bille anklagede på kongelig majestæts vegne Øresundstolderen Peder Hansen for et dommerkollegium bestående af borgmestre og rådmænd fra sundbyerne og Roskilde tillige med byfogeden fra København.¹ Rigshofmesteren indledte sit aktorat med at fastslå, at rigens sædvanlige told altid havde været nobel og »nobels værdt«, men tolderens afregninger viste, at han kun havde ansat noblen til værdi $2\frac{1}{2}$ rhinsk gylden (rh.gl.) i stedet for 3 rh.gl. eller mere, som guldindholdet beretigede til, hvilket naturligvis havde været »kongelige maiestadt och riget tiill stoer skade och affdregt«, fordi skipperne, der betalte i gylden, slap for billigt, og tolderen, hvis han oppebar beløbet i nobel, men afregnede med kongen i gylden til lavere kurs, besveg kronen.

Sagen rummede således ikke blot en sigtelse mod tolderen for almindeligt under-slæb, men tillige en beskyldning for uden befaling at have »forringett rigens sedwonly toldt och rettiighedt« og for nu bagefter at ville forsvare »rigit tiill skade epter gammel sedwanne« $2\frac{1}{2}$ gylden for en nobel. Denne forkerte møntomregning, som gav for lav toldoppebørsel af skipperne, der betalte i rh.gl., er nok så interessant, navnlig i betragtning af, at Peder Hansen fremlagde to regnskaber fra sin faders (forgængers) tid i embedet til vidnesbyrd om, at han kun fulgte dennes praksis. Det må utvivlsomt dreje sig om de to regnskaber fra 1497 og 1503, der sandsynligvis netop takket være retssagen er bevaret for eftertiden.²

I dommen fastslås - i overensstemmelse med Eske Billes aktorat - at det ikke lader sig betvivle, at Peder Hansen havde haft ordre til at oppebære nobel og nobels værdi i told. Det måtte derfor kendes at være til stor skade, at han i de forløbne år, da guldets pris var steget, efter gammel sædvane har gjort sine registre i nobel, men dog kun tilregnet kongen $2\frac{1}{2}$ rh.gl. pr. nobel, hvilket var under noblens værdi. Det hævdes, at han til egen hemmelig nytte og fordel ikke havde »wnderwist syn herre och koningh, icke helder Danmarks rigens raad« herom, hvorfor Peder Hansen skulde have forbrudt sit liv og gods til kongelig majestæt og Danmarks rige.

Det hører til Astrid Friis' fortjenester at have fremhævet, at en række reformer under Christian III dommeriserede den i flere henseender mangelfulde danske administration og regnskabsførelse.³ Det er også Astrid Friis, der først rettede fokus mod denne retssag, som hun derfor også er tilbøjelig til at se i samme perspektiv.⁴ Da regnskaberne fra 1497 og 1503 vidner om det samme - også dengang forkerte - kursforhold $1:2\frac{1}{2}$ mellem nobel og rh.gl., finder hun, at det kaster et lidet flatterende lys over dansk statsforvaltning i slutningen af 15. og begyndelsen af 16. århundrede, at den gamle ansættelse af forholdet mellem nobel og rh.gl. fik lov at bestå ca. $\frac{3}{4}$ århundrede efter, at den var ophørt at være rigtig. Hun ser heri overfladisk eller ukynlig regnskabsrevision og ligegyldig eller udygtig toldoppebørsel, der først blev rettet op på med Christian III's administrationsreformer; og når disse reformer først så sent nåede Øresundstolden, skyldes det, efter hendes opfattelse, at den var et konge-

ligt regale og ikke direkte underlagt »rentekammeret«.⁵

En sådan slaphed, ligegyldighed eller manglende møntorientering i toldadministrationen ved oppebørslen af Øresundstolden under Hans lyder unægtelig forbløffende, og det rimer i alt fald dårligt med, at man i de samme år gennemførte en målbevist tvangskurs på rh.gl. i oppebørslen af okse- og hestetold i Kolding og Ribe.⁶ Når Hans var så interesseret i toldindkomsten i guldmønter i disse år, var det bl.a., fordi han i 1497 og 1500 lod foretage udmøntning af danske gylden, der anvendtes til sold til lejetropper i krigene mod Sverige og Ditmarsken.⁷ De danske gylden holdt bruttovægt med Rhinfyrsternes gylden, men ædelmetalindholdet var ringere, så der er næppe grund til at tro, at den danske regering på Hans' tid ikke skulle have nøje rede på guldmønternes lødighed. At Øresundstolden, fordi den var kongeligt regale - som den kongelige likviditet i altovervejende grad var baseret på - skulle være ringere eller ligegyldigere forvaltet under konger som Hans og Christian II end den offentlige administration i øvrigt, lyder på forhånd overraskende. Ikke engang Sigbrit, som i Christian II's sidste regeringsår varetog Øresundstolden, og som ellers ikke just har ord for at have været nogen slap og overfladisk toldopkræver, synes at have rørt ved det gamle forhold mellem nobel og rh.gl. *Var det virkelig uvidenhed, overfladiskhed eller ligegyldighed?*

Så sent som 16. juli 1547 fik Peder Hansen kvittering med egenhændig kongelig underskrift kontrasigneret af rentemester Joachim Beck, der fandt hans regnskab for 1541-46 i behørig orden.⁸ Også den kongelige regaleindkomst blev altså revideret af rentemestrene. Men i marts 1548 måtte tolderen fratræde sit embede på grund af mangler i sit regnskab. »Hvad den ellers dygtige rentemester Joachim Beck havde overset, gik ikke ram forbi hans finansielt mere indsigtfulde efterfølger Eskil Oxe«,

En engelsk rosenobel fra Edward IV's tid (ca. 1470, jf. forsiden). Den holdt samme vægt 7,776 g. som den oprindelige engelske nobel, der kendes tilbage til 1351, mens Henrik IV i 1412 havde slået den lettere skibsnobel, der kun vejede 6,998 g. Rosenobel har navn efter rosen på skibssiden, der angiver det kongelige våbenmærke: Yorks hvide rose, der netop i disse år kæmpede mod Lancasters røde rose om den engelske trone. Den rundstævnede skibstype med en enkelt mast og for- og agterkastel repræsenterer en ældre engelsk type, der kendes fra engelske bysejl fra 1300-tallet. De hanseatiske kogger og holke fra 1400-tallet var retstævnede, mens 1500-tallets skibe så helt anderledes ud (Nationalmuseet).

skriver Astrid Friis.⁹ Skulle det virkelig være muligt, at rentemester Joachim Beck kan have overset, at Peder Hansens regnskab satte noblen til 2½ rh.gl., eller mener

Astrid Friis i alvor, at rentemesteren ikke skulle have vidst, at noblens værdi i virkeligheden oversteg 3 rh.gl.? Der *må* næsten være en anden forklaring.

II. Tarifmæssig sædvane

Da Øresundstolden indførtes i slutningen af 1420'erne, blev den fastsat til en engelsk nobel af hvert skib. Den gængse engelske nobel var da skibsnoblen, opkaldt efter billedpræget, eller henricusnoblen opkaldt efter Henrik IV (1399-1413), der begyndte prægningen af den. Denne mønt vejede 108 grains (6,998 g) og havde en finvægt på 6,962 g.¹ I 1460'erne genoptog Edvard IV imidlertid udmøntning af den oprindelige nobel på 120 grains (7,776 g) med en finvægt på 7,736 g. Efter billedpræget kaldtes den rosenobel.² Den rh.gl. skulle ifølge overenskomst 1419 holde en finvægt på 2,777 g, så 2½ rh.gl. svarede faktisk i Øresundstoldens første år ret præcist til den skibsnobel, der var fastsat i takst.³

Selv om henricusnoblen eller skibsnoblen naturligvis har holdt sig i omløb en årrække efter, at prægningen af den var ophevet, må den vel i slutningen af Christian I's regeringstid være blevet sjældnere, og det blev følgelig nødvendigt at tage stilling til Øresundstoldens erlæggelse i anden mønt. Det er nok sandsynligt, at man har lagt vægt på at få tolden ind i guld, og i så fald havde man to muligheder, nemlig rosenoblen og den rh.gl., der nu ifølge overenskomst af 1464 var forringet lidt i finvægt til 2,696 g.⁴ I slutningen af Christian I's og i begyndelsen af Hans' regeringstid var alternativerne til erstatning for skibsnoblens finvægt på 6,96 g, om man ville holde sig til en betalbar guldmønt, 1 rosenobel med finvægt 7,74 g eller 2½ rh.gl., der gav en finvægt på 6,74 g.⁵ Betaling i rh.gl. gav ganske vist 0,22 g for lidt, men til gengæld ville betaling i rosenobel give 0,78 g for meget. Den rh.gl. trængte i løbet af 15. århundrede frem i Vest- og Nordtyskland, mens noblen ikke blot var den

gængse engelske guldmønt. Den udmøntedes tillige i Nederlandene, ganske vist en anelse lettere end den engelske: finvægt 7,63 g.⁶

Som følge af hanseaternes toldprivilegier gav vesteuropæiske skippere det største bidrag i Helsingørtolderens kasse, og derfor er der vist grund til at antage, at noblerne har været i overtal i sundtoldindkomsten i den første tid efter, at henricusnoblen gradvis begyndte at forsvinde ud af omløb. Den danske konge har i så fald ikke lidt tab, men tværtimod fået en klækkelig gevinst sammenholdt med de gamle takster ved at fastholde oprindelig tarifsædvane uden smålig skelen til mønternes lodighed, uanset at man naturligvis måtte acceptere, at nogle skippere ved betaling i rh.gl. slap en smule for billigt. Det er indlysende, at gevinsten på rosenoblen i forhold til skibsnoblen bragtes i fare, hvis den danske toldadministration selv bragte møntlødigheden i søgelyset ved at fordre toldforhøjelse i rh.gl. med den motivering, at denne mønt var forringet.⁷

Ved kurfyrsternes overenskomst november 1490 indtrådte imidlertid en forringelse af den rh.gl. med virkning fra februar 1491. Den nye rhingylde fik en finvægt på 2,527 g guld og dertil 0,478 g sølv. Om man forudsætter forholdet 1:11 mellem guld og sølv, svarede 2½ rh.gl. i 1490'ernes mønt til værdien af 6,425 g guld.⁸ Den danske konges tab i Øresundstold ved betaling i gylden beløb sig altså til 0,53 g guld i årene omkring århundredskiftet; men gevinsten ved betaling i rosenobel var dog stadig væk større.

Dette var ædelmetalsituationen omkring de to ældste Øresundstoldregnskaber fra 1497 og 1503 oppebåret af Peder Hansens fader og fremlagt af sønnen som bevismateriale i retssagen 1548. I 1495 omregnede den gottorpske regnskabsfører Helmold Alverding i sit regnskab for hertug Frederik 11 nobler efter kurs 1 nobel = 3 rh.gl.⁹ Metalværdien af 3 rh.gl. svarede

til 7,71 g guld eller meget nær til 1 rosenobel med finvægt 7,74 g. Den hertugelige regnskabsfører var altså nøje informeret om mønternes indbyrdes realværdiforhold. Der er næppe grund til at antage, at den danske konges finansadministration skulle svæve i større uvidenhed. Ligesom de udenlandske stude- og hesteprengere måtte betale told af deres dyr med gode rh.gl. til lavere tvangskurs sammenlignet med de danske, der kunne afregne i mark og skilling, måtte de vesteuropæiske skip-

pere altså erlægge deres skibstold i Helsingør i vægtige rosenobler til lavere tvangskurs sammenlignet med de tyske skippere, der afregnede i rh.gl.

En sådan ordning måtte naturligvis friste til at betale skibstolden i rh.gl., og om divergensen kunne betale sig for den danske konge afhænger selvfølgelig af, om tolden hovedsagelig indgik i den ene eller den anden mønt. Til løsning af dette spørgsmål vil det være rimeligt at se på de to bevarede Øresundstoldregnskaber fra 1497 og 1503.

Vinkyperen tapper i vinkælderen. Udsnit af malet tapet fra Hälsjö i Helsingland 1645 (Nordiska Museet). - Øresundstolden bragte vinen til Danmark. I 1497 opkrævedes 25 ½ ame rhinsk vin (ca. 4000 liter), og da tariffen var den 30. ame, må mindst 120.000 liter i 1497 have passeret Øresund. I årene omkring 1540 var tallet steget til over 400.000 liter. Foruden kongens toldandel blev der naturligvis købt vin fra skibene i Helsingør. På kejser Karl V's spørgsmål, om der fandtes vinbjerger i Danmark, skal Søren Norby have svaret: »Ja ! et, Helsingør« (Suhms Nye Saml. III s. 273).

III. Toldregnskaberne 1497 og 1503

Den første, der underkastede sundtold-regnskaberne fra 1497 og 1503 en indgående undersøgelse, var C.F. Allen. Regnskaberne er som nævnt ført i nobel, men Allen har omregnet nobelbeløbet til gylden efter det angivne forhold 1 nobel = $2\frac{1}{2}$ rh.gl. tilsyneladende uden at bemærke, at kursen afveg fra tidens gængse kursforhold. Allen når på denne måde til en samlet toldindtægt for 1497 på ca. 2.500 rh.gl. og $25\frac{1}{2}$ ame vin (å 7 rh.gl.) og for 1503 på ca. 3.700 rh.gl. og $10\frac{1}{2}$ ame vin. På Frederik I's tid hævdes det i en oversigt over rigens indkomster sammenlignet med Hans' tid, at sundtolden under Hans skulle have beløbet sig til 2.000, 2.500 eller 3.000 nobler, hvilket med ovennævnte omregning skulle svare til mellem 5.000 og 7.500 rh.gl. Med udgangspunkt i de to bevarede regnskaber fra 1497 og 1503 afviser Allen denne påstand som en »umådelig overdrivelse« og er tilbøjelig til på dette grundlag helt at forkaste alle kildens oplysninger om de kongelige indtægters størrelse under Hans og Frederik I.¹

William Christensen hæfter sig ved den betydelige forskel i toldindkomsterne mellem regnskaberne fra 1497 på 981 nobel og 1503 på 1.464 $\frac{1}{5}$ nobel (næsten 50% større beløb) og peger på, at den usikre terminus »siden jeg gjorde hans nåde sidst regnskab« synes at åbne mulighed for, at der måske kunne være aflagt et tidligere regnskab samme år, så man altså ikke kan være sikker på, at et regnskab nødvendigvis behøver at repræsentere et helt års transport.²

Fredag efter Sct. Thomas apostels dag (23/12) 1513 modtog Helsingørtolderen Hans Pedersen (Peder Hansens fader) kvittering for regnskab for den »toldh han paa myn herris wegne vpboert haffuer siidenn midfaste nest forledhen oc intill thenne dag«.³ William Christensen havde således ret i sin formodning, at to afregninger kunne indtræffe inden for samme kalenderår.

Da midfaste i 1513 faldt i 1. uge af marts, er det dog sandsynligt, at hele sejlperioden 1513 ligger inden for samme regnskabsperiode. Ved at betragte udgiftsdateringer i de bevarede toldregnskaber finder William Christensen, at regnskabsperioden for 1497 dækker i det mindste tiden 16/4 - 12/10 og for 1503 mindst perioden 9/4 - 8/9. Han konkluderer deraf, at regnskabsperioden - navnlig for det mindste indkomstår 1497 - må omfatte det meste af den årstid, hvor skibsfarten fandt sted, så man formentlig tør regne med, at de overleverede regnskaber afspejler et helt års trafik.

Efter disse overvejelser afviser også William Christensen, at det kan være rigtigt, når det på Frederik I's tid påstås, at Hans' indtægter af Øresundstolden beløb sig til mellem 2.000 og 3.000 nobler årligt. Umiddelbart forekommer dette resultat dog lidt overraskende. Allen har ganske vist ret i, at oplysningerne om indtægterne i Hans' tid blev forelagt rigsrådet i den hensigt at forhøje Frederiks indtægter. Men hvis påstanden var blotet for enhver realitet, var der vel tværtimod grund til at befrygte, at den ikke ville have den ønskede vægt over for rigsrådet, der må have talt medlemmer, som havde chance for at vurdere påstandens sandsynlighed. Mon Frederik I eller hans nærmeste omgivelser virkelig skulle have gjort sig skyldig i en så elementær dumhed?

Astrid Friis retter opmærksomheden mod regnskabsformen.⁴ Af udgiftssiden konstaterer hun, at en væsentlig del af indbetalingerne til kongen er sket i rh.gl., skønt indtægtssiden registrerer oppebørsler i nobel. Følgelig mener hun ikke, man kan tillægge den registrerede mønt på oppebørselssiden nogen betydning. Astrid Friis må derfor karakterisere regnskabsformen som slet. I 1497 indbetalte tolderen efter hendes opfattelse kun 434 nobel til kongen, mens det resterende beløb indgik som 900 rh.gl., der efter regnskabets kurs

svarede til 360 nobel. I 1503 modtog kongen endda kun 240 nobler, men 1.680 rh. gl. svarende til 672 nobel. Tillige var de beløb, der gik til at betale udgifter med, afholdt i andre møntsorter end nobel. På dette grundlag slutter Astrid Friis, at den danske konge kun har modtaget de 434 nobler i 1497 og 240 nobler i 1503, som står direkte anført som indbetalinger, mens resten antages at være indgået i rh.gl., der altså allerede omkring 1500 var helt dominerende i toldoppebørslen. Følgelig må den danske konge have lidt tab.

Astrid Friis' redegørelse og konklusion ser besnærende ud, men holder den? Har hun ret i sit skarpe skel mellem indtægts- side og udgiftsside? Ganske vist betegner hun ikke som William Christensen indbetalingerne til kongen som udgifter; men hun går dog ligesom han og Allen ud fra som givet, at de anførte indbetalinger til kongen er foretaget af den indtægtssum, der står specificeret på regnskabs foregående sider med oppebørsel.

Strengt taget mangler modregningen af indtægter og udgifter, der skulle bevise, at regnskabsopstillingen skal forstås således.⁵ Men selv om Astrid Friis virkelig har ret i denne formodning, så giver de 240 nobler og 1.680 rh.gl., hun kalder udgiftssiden i 1503, jo kun sammenlagt 912 nobel efter regnskabskurs, mens indtægtssiden beløber sig til 1.464 nobler. Regnskabet ville altså i så fald give et overskud på ca. 550 nobler, og hvorfra ved Astrid Friis, at dette beløb også er indløbet i rh.gl. og ikke eksempelvis i nobler. Det giver regnskabet jo

intet holdepunkt for at afgøre, hvis Astrid Friis har ret i, at den registrerede mønt på oppebørselssiden ikke kan tillægges betydning. Denne formodnings rimelighed afhænger i øvrigt også af, om hun har tolket regnskabsopstillingen rigtigt. Dette problem giver anledning til at rette søgelyset mod de mange bevarede kvitteringer for regnskabsaflæggelse eller indbetalte kontantbeløb.

IV. Tidens afregningsformer

Den 19/12 1514 fik tolder Hans Pedersen i Helsingør kvittering for at have gjort hans nåde »gode rede oc regnskab for hwes (d.v.s. hvilken) told, som han paa wore wegne haffuer vpboet oc vdgiffuet i Helsingør siden i fiord han siistis ther fore regenskab gjorde oc swo indtiill thenne dag«, altså en komplet afregning for en hel regnskabsperiode med modregning af indkomster og udgifter; »oc efter hanss regenskabs lydelse han myn herre ther om ofuer antwordet haffuer bliffuer han ther aff inthet skyldig«.¹ Ved regnskabs aflevering bringes således alt mellemværende ud af verden for hele perioden tilbage til foregående afregning, der fandt sted den allerede omtalte fredag efter Sct. Thomas dag (23/12) 1513.²

Til trods for, at afregningen gælder perioden 1513 23/12 - 1514 19/12 modtog Hans Pedersen allerede 3/5 1514 kvittering for, at han »haffuer nw fornøget myn herris nade selff eth hundred trefywe (130) nobell poæ reghneskab som han nw ther for Helsingør aff tollen vpboet haffuer«.

Adam v. Düren har i 1513-14 hugget dette satiriske kongerelief i en brøndkarm i krypten i Lunds domkirke. Trækkene minder om den afdøde kong Hans. Over for kongen sidder en pengepuger. Foroven står på plattysk: »Nej, siger penningen, hvor jeg vender mig, er det forbi med kærligheden«. Selvom der nederst står: »Æren går over alle ting«, fristes man til at tro, at billedhuggeren mener, at kongepor- trættet ikke er uden sans for pengepugerens interesser. Det stemmer ikke rigtigt med A. Friis' opfattelse af den kongelige slendrian i toldoprævningen under Hans.

Allerede 13 dage senere: 16/5 1514 modtog tolderen påny kvittering for 150 nobel »paa regnskab« af tolden, han nu havde oppebåret i Helsingør. Lignende kvitteringer viser, at han havde fornøjet kongen med 200 nobel den 10/6 1514, 331 nobel 24/8 1514 og 170 engelske nobel 9/10 1514 hver gang »på regnskab« af tolden, han havde oppebåret.³ Følgelig har Christian II modtaget ikke mindre end 981 nobel af Øresundstolden som kontantindbetalinger inden for regnskabsperioden 1513 23/12 - 1514 19/12, mens den endelige og fuldstændige afregning - »rede og regnskab« - for både indtægter og udgifter først blev aflagt ved periodens afslutning.

1514 indtog begribeligvis i regnskabsmæssig henseende ikke nogen særstilling blandt Øresundstolderens regnskaber i denne periode. Regnskabsaflæggelsen 23/12 1513 røber - som allerede omtalt - at nærmest foregående regnskabsaflæggelse fandt sted »midfaste nest forleden«, engang i 1. uge af marts 1513. Men allerede 29/5 modtog kongen 205 nobel på regnskab af tolden oppebåret siden påske. Den 25/7 indbetaltes 450 nobel på regnskab af tolden oppebåret dette år i Helsingør, og den 19/9 indløb yderligere 300 nobel.⁴ I alt indbetaltes således mod behørig kvittering 955 nobel af Øresundstolden 1513 på regnskab inden for regnskabsperioden. I 1517 drejede det sig om 1.010 nobel og i 1515 endog om 1.232 nobel afregnet på denne facon inden for regnskabsperioden.⁵ Kvitteringerne må i følge sagens natur angive beløbene i den afregnede mønt, så disse store nobelbeløb er et sikkert vidnesbyrd om, at noblen endnu på Christian II's tid aldeles ikke var forsvundet fra Helsingør toldbod, således som Astrid Friis' fremstilling nærmest gav indtryk af.

Når hofholdningens likviditet fordrerede det, var det normal praksis i begyndelsen af 16. århundrede at inddrage beløb fra de større toldsteder eller andre oppebørselsembeder i form af denne type kontantind-

betalinger »på regnskab« af embedets indkomst. Det var især Helsingørtolderen, der jo lå inde med store møntbeløb, der måtte holde for; men også byfogeder og andre toldopkrævere måtte dog jævnligt »fornøje« kongen »på regnskab« af deres oppebørsler.⁶

Afregningsformen havde den fordel, at den hurtigt skaffede de indkomne møntbeløb frem til centraladministrationens behov, uden at man havde nødig at afvente regnskabsperiodens udløb. Derfor tog man det heller ikke så nøje med de fuldstændige afregninger, der spredte sig ret tilfældigt over året uden hensyn til nogen fast regnskabsperiode eller afregningstermin. Det mest afgørende ved dette regnskabssystem er imidlertid, hvorledes de to afregningsformer forholder sig til hinanden. Hvorledes markerer kontantindbetalingerne sig i den endelige og fuldstændige afregning ved regnskabsperiodens afslutning?

Der er især grund til at hæfte sig ved kontantafregningernes stadig tilbagevendende udtryksform, at beløbet indbetales »på regnskab af tolden«. Med datidens funktionsbestemte terminologi skulle man forvente, at det betød, at indkomstbilag for det indbetalte beløb fulgte med, hvilket forklarer, at kvittering bliver tvingende nødvendig; det er ikke tilstrækkeligt at føre det indbetalte beløb til udgift i regnskab. Da det er at betragte som en partiel afregning uddraget af indkomstsiden, må det tværtimod heller ikke figurere som udgift ved den afsluttende afregning. Fra dronning Christines hofholdning er bevaret et omfattende regnskabsmateriale fra tiden 1500 - 1521, både regnskaber og en rebog med kvitteringer, der gør det muligt at dokumentere, at dette virkelig er regnskabssystemets sammenhæng.⁷

Samme regnskabspraksis er fortsat under Frederik I, hvilket et lille regnskabseksempel vil kunne belyse. I en arkivpakke: »Kolding og Ribe Toldregnskaber 1518-20, 1524« findes et regnskab på 18 blade med

Tolder Hans Pedersens våbenskjold. Peder Hansens fader var tolder og rådmænd i Helsingør, men kaldte sig tillige a wapn: væbner (Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediavalis 2. rk. V. 1496 22/12). Han førte slægtsnavnet Lilliefeld, der henviser til våbnet: 2 lillier i et delt skjold (Thiset & Petersen: Danske adelige Sigiller 1905/1977 F XV 4). Også farfaderen Peder Hansen var tolder og tillige borgmester i Helsingør og førte våbenskjold.

overskrift (7a): »Anno domini 1524 Øxne toldt syn Sancti Vilhadi dag« (d.v.s. 8/11).⁸ På (8b) står med anden hånd regnskabsaflæggelse ved Cristern Perss tolder i Kolding. Afregningen med toldereren er sket 19/5 1524, så regnskabsstumpen gengiver oppebørselsperioden 8/11 1523 - 19/5 1524. Med tolderens hånd er indtægterne sammentalt til 398 mk. 6 sk. (8a), hvilket beløb den anden hånd meddeler at have modtaget (8b). Udgiftsposterne er ikke foretaget af toldereren, men ført af den anden hånd (9a), der også oplyser at have modtaget et beløb i Assens på 41 mk 12 sk oppebåret af kirkerne i Hardsyssel (8b).⁹

I en fortegnelse over kronens indtægter 1523-24 forekommer en passage under overskriften: »Thesse effthterskrevne ære quittansser paa toldt«.¹⁰ Først opføres 5 poster på Ribetolderen Hans Gregersen, der naturligvis ikke har aflagt fuldstændig »rede og regnskab« for al regnskabsmølværende med kronen 5 gange i løbet af

dette år. Det er med andre ord en liste over kvitteringer udstedt for partielle afregninger »på regnskab af tolden«. I denne liste opføres Helsingørtolderen Hans Pedersen ligeledes med 5 separatkvitteringer og Koldingtolderen Christiørn Pedersen med 2 kvitteringer, hvoraf den sidste lyder på 398 mk 6 sk, hvilket altså må være kvitteringen for den regnskabsstump med oppebørslerne fra 8/11 1523 - 19/5 1524, som er havnet i arkivpakken med toldregnskaber fra Kolding og Ribe 1518-20, 1524. Det er ikke nogen egentlig regnskabsaflæggelse, men blot det regnskabsbilag, som Koldingtolderen leverede fra sig til kancellisekretæren sammen med toldpengene, da han modtog kvitteringen for det oppebårne beløb 398 mk 6 sk »på regnskab« af tolden i Kolding.

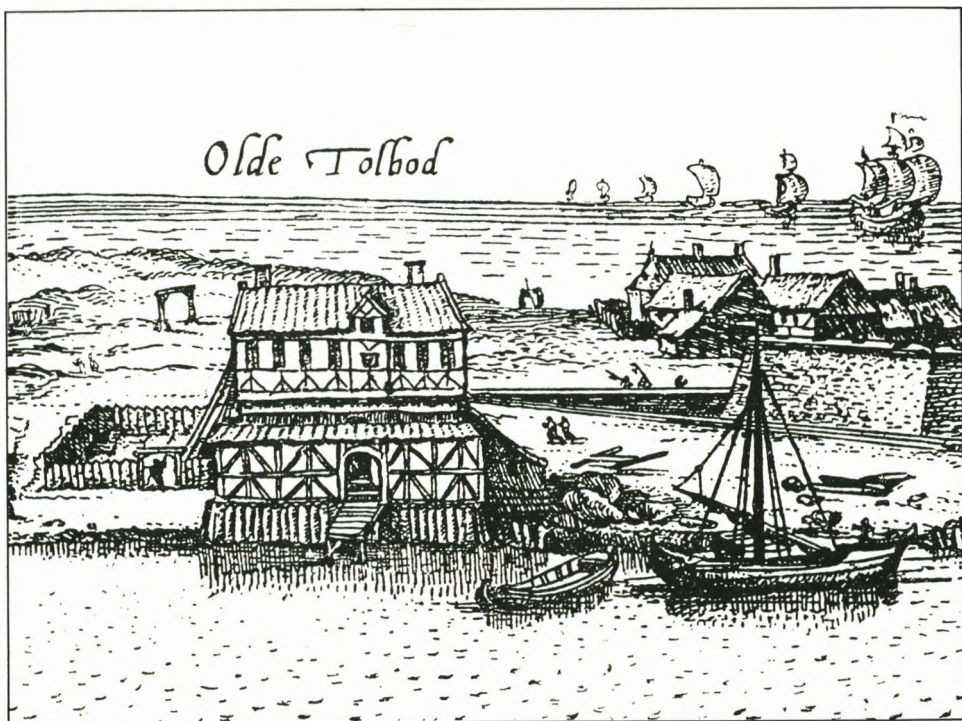
Af samme fortegnelse over kronens indtægter 1523-24 fremgår det, at 20 gl. i mønt og 41 mk. 12 sk. af kirkerne i Hardsyssel er modtaget af en mester Iver fra mester Hans Søffrinss.¹¹ Det er derfor nærliggende at antage, at samme mester Iver, der jo har anført modtagelsen af de 41 mk. 12 sk. på regnskabsstumpen fra Kolding, også har modtaget beløbet fra Koldingtolderen, og at det er hans hånd, der har ført udgiftsposterne.¹²

Mester Hans Søffrinss må være magister Hans Severinsen, kannik i Ribe, under hvilket stift Hardsyssels kirker hørte. Han har netop på Klaus Gjordsens vegne oppebåret en tilsvarende afgift af Hardsyssels kirker det følgende år og modtaget kvittering herfor 17/1 1525.¹³ Mester Iver må rimeligvis identificeres med magister Iver Kjeldsen Juel, en brodersøn til Ribebispen Hartvig Juel.¹⁴ Efter at have taget magistergrad i Köln og opholdt sig et par år i Rom vendte han tilbage og må allerede i 1523 være ansat i danske kancelli under Frederik I's kansler, domprovst i Ribe Klaus Gjordsen, til hvem Hardsyssel provsti lå.¹⁵ Mester Iver havde således personlig tilknytning til egnen og var samtidig

kancelliembedsmand. Da Klaus Gjordsen blev ærkedegn i Ribe, overlod han provstiet netop til magister Iver Kjeldsen Juel.¹⁶

Regnskabsstumpen fra Kolding med oppebørsler 8/11 1523 - 19/5 1524 er således som partiel afregning taget ud af Koldingtolderens endelige afregning »rede og regnskab« for alt mellemværende indtægter og udgifter for den samlede regnskabsperiode - hvornår afregningen så måtte være sket. Dette bilag på den partielle afregning for 398 mk. 6 sk. er i stedet udleveret til magister Iver Juel sammen med beløbet, som

Koldingtolderen har modtaget kvitteringen for - som opført i kvitteringsfortegnelsen. Dette er foregået i Haderslev; men da Iver Juel rejser videre til Assens og der modtager de 41 mk 12 sk af magister Hans Severinsen indsamlet af kirkerne i Hardsyssel, fører han dette beløb til indtægt på Koldingtolderens regnskabsbilag, hvor han tillige opregner de udgifter, han havde på sin rejse bl.a. i Haderslev og Nyborg. Udgifterne, der jo er ført med Iver Juels hånd, har således intet med Koldingtolderen at gøre. Regnskabsstumpen afleveredes som

Den gamle toldbod (Udsnit af Hans Kniepers tegning af Kronborg til G. Braunius & F. Hogenberg: Civitatis Orbis Terrarum 1572 - 1618). Den smukke bindingsværksbygning med den lille anløbsbro umiddelbart syd for Krogen slot blev dog først bygget i 1562 under Sander Leiels efterfølger i toldembedet Jens Mogensen (Rosenvinge). Trods navnet repræsenterer toldboden altså den nye tid, der indledtes efter retssagen og forhandlingerne 1549. Hvor Peder Hansen og hans fader oppebar sundtolden ved vi ikke noget sikkert om.

bilag tillige med toldbeløbet, og herfor udstedtes kvittering. Den partielle afregning var dermed ude af verden, og kancelliembedsmanden kunne benytte en ledig plads på toldbilaget til at føre sine egne regnskabsnotater på.

Iagttagelsen af denne regnskabspraksis kan naturligvis ikke undgå at få konsekvenser for vurderingen af de ældste bevarede Øresundstoldregnskaber. Det vil derfor være rimeligt på ny at vende tilbage til disse regnskaber og Allens, William Christensens og Astrid Friis' vurdering heraf.

V. Hans og Christian II

Vender man nu atter opmærksomheden mod det, Astrid Friis kaldte udgiftssiden i de to gamle Øresundtoldregnskaber fra

1497 og 1503, fremgår det straks, at de ret betydelige beløb, der begge år er indbetalt til kongen, er foretaget »på regnskab« alt-så som partielle afregninger ledsaget af indkomstbilag i form af oppebørselsafsnit af pågældende års told, der altså er unddraget den endelige afregning, som vi nu har tilbage. De indbetalte beløb til kongen er altså ikke foretaget af de oppebørsler, vi kan læse i det bevarede regnskab, og skal ikke lægges sammen med de regulære udgifter for at finde regnskabets overskud, således som Astrid Friis formodede. Tværtimod skal de lægges til indtægterne, hvis man vil have overblik over regnskabsperiodens samlede toldindkomst.¹

For 1497 kan man nu opstille følgende regnestykke:

Skibstold oppebåret (s. 3-22):	968 nobel
Skibstold af hansebyerne (s. 24):	23 nobel
(fejloptalt til 981 nobel)	991 nobel
Indbetalinger til kongen i nobel:	434 nobel
Indbetalinger: 900 rh.gl. omregnet:	360 nobel
Vintold: 67½ rh.gl. +	
25½ ame vin (å 7 rh.gl.) = 246 rh.gl. = ca.	98 nobel
Samlet indkomst omregnet i nobel:	1.883

1503:

Skibstold oppebåret (s. 4-21):	1.437½ nobel	
Skibstold af hansebyerne (s. 27):	23½ nobel	4 rh.gl.
	1.461 nobel	4 rh.gl.
Indbetalinger til kongen i nobel	240 nobel	
Indbetalinger: 1.680 rh.gl. omregnet	672 nobel	
Vintold: 54 rh.gl. +		
10½ ame vin (å 7 rh.gl.) = 127½ rh.gl. = ca.	51 nobel	
Samlet indkomst omregnet i nobel:	2.424	

I 1497 indkom altså ikke 981 nobels værdi, som William Christensen antog, men henved 1.900 nobels værdi, og i 1503 indkom i stedet for 1.464 nobels værdi over 2.400 nobels værdi. Forskellen mellem de to regnskaber var dog ikke, som William Christensen antog, næsten 50%, men kun godt 25%.² De tilsvarende tal, som Allen omregnede til ca. 2.500 rh.gl. (1497) og ca. 3.700 rh.gl. (1503) skal i stedet være ca. 4.700 rh.gl. (1497) og ca. 6.000 rh.gl. (1503).³

Der er følgelig ikke længere grund til så kategorisk at afvise påstanden, der fremførtes fra Frederik I' side, at Øresundstolden indbragte Hans 2.000, 2.500 eller 3.000 nobler om året, når 1497 indbragte hen ved 1.900 og 1503 over 2.400 noblers værdi.⁴ Men resultatet bliver unægtelig, at de to regnskaber, der nu er publiceret i Nina Bangs trykte udgave af Øresundstabellerne, er såre langt fra at kunne give noget fuldstændigt billede af sejladsen i årene omkring 1500.⁵ Skibsantallet tør antages at have været 70-80% større i 1497 og 50-60% større i 1503 end anført i den trykte udgave.

Når indbetalingerne til kongen ikke er foretaget af de i regnskabet registrerede indkomstbeløb, således som Astrid Friis antog, er der naturligvis ikke længere noget grundlag for at mene, at man ikke skulle kunne tillægge den på indkomstsiderne registrerede mønt nogen betydning. Man må derfor antage, at tolder Hans Pedersen i 1497 har oppebåret de 991 nobel, han har registreret til indkomst tillige med de 434 nobel, han allerede *har* indbetalt til kongen, altså 1.425 nobel og de 900 rh.gl. indgået til kongen + 67½ rh.gl. i vintold, altså 967 rh.gl. I 1503 må han have oppebåret 1.461 nobel ifølge indkomstsiderne tillige med 240 ifølge partielaftregningerne, altså 1.701 nobel og de 1.680 rh.gl. fra indbetalingerne + 58 rh.gl. i vintold m.v., altså 1.738 rh.gl. i alt. Disse langt større nobelbeløb rimer unægtelig bedre med de nobel-

beløb, som tolderen fik ind under Christian II ifølge hans overleverede partielaftregninger, der selvsagt må betragtes som minimumstal, da vi jo mangler den endelige afregning.

Når Astrid Friis på grundlag af de to gamle regnskaber fra 1497 og 1503 når til det resultat, »at mange skippere foretrak at betale deres skibstold i rh.gl., fordi de derved slap billigere« og »den gamle nobeltold indgik nu hovedsagelig i rh.gl., fordi nobelen var sat alt for lavt i forhold til denne mønt«, så kan denne opfattelse ikke siges at holde stik hverken for årene omkring 1500 eller for Christian II's tid.⁶ At en del af Øresundstolden, ligesom det vel fra begyndelsen havde været tilfældet, er indgået i rh.gl., er klart bevidnet; men det lader sig dog ikke bortforklare, at den overvejende part endnu under Hans og Christian II må være indløbet i nobler, formentlig mest rosenobler. Der kan således ikke herske tvivl om, at den kongelige økonomi har stået sig ved at fastholde oprindelig tarifsædvane i stedet for at søge beløbene indrettet efter metalværdiindholdet i den oprindelige takst baseret på skibs- eller henricusnoblen.

Guldmonterne blev i de sidste årtier af 15. århundrede et mere og mere uundværligt omsætningsmiddel i Danmark, og i slutningen af 1490'erne begyndte Hans - som nævnt - at lade udmønte danske gyl-den, der skulle anvendes som sold til lejetropperne i krigen mod Sverige 1497 og toget til Ditmarsken 1500.⁷ Til denne udmøntning måtte der skaffes guld til den kongelige kasse, og sundtolden og øksnetolden var hovedleverandører af nobler og gyl-den, der smeltedes om til de nye danske gyl-den, som ganske vist holdt samme bruttovægt som Rhinfyrsternes gyl-den, men ikke havde samme ædelmetalindhold.

De ældste med de to oldenborgske bjælker havde en finvægt på 2,424 eller 2,402 g, mens de yngste med nældebladet havde en finvægt på 2,322 eller 2,301 g. På hver gl.

med bjælkerne var således tjent 0,100 - 0,125 g guld + 0,478 g sølv i forhold til den rh.gl. På hver gl. med nældebladet tjentes endog 0,200 - 0,225 g guld foruden 0,478 g sølv. Hvad Hans tabte i sundtold i forhold til oprindelig takst i skibsnobel ved at modtage 2½ rh.gl., kunne han altså rigeligt hente ind på omsmeltningen af toldbeløbets fuldvægtige guldmønt gennem udmøntning af gylden med nældebladet til Ditmarskertoget.⁸

Men naturligvis var det en langt bedre forretning at omsmelte de lødige rosenobler, der var modtaget til lavere kurs i toldbetalingen. Af hver rosenobel tjentes først 0,78 g guld i overtakst i forhold til den oprindelige skibsnobel, derefter tjentes 0,68 g guld ved at omsmelte den til 3 kongelige gylden med nældebladet, der gik til samme handelskurs som rosenoblen. Det er derfor ganske naturligt, at nobelbeløbene indbetaltes af tolderen til den kongelige kasse som partielle afregninger »på regnskab af tolden«. Disse indbetalinger er sandsynligvis gået til omsmeltninger, mens tolderens løbende regnskabsudgifter selvfølgelig ikke måtte betales med de værdifulde nobler, men skulle afholdes af de rh.gl. eller helst af anden møntsort, som ikke gav den store omsmeltningsfortjeneste.

Kvitteringerne fra nobelbeløbene, der er indbetalt på regnskab af Øresundstolden i årene 1513-18 viser, at Christian II åbenbart fulgte sin faders metoder i finansieringen af sin krig mod Sverige. Disse betragtninger kaster unægtelig, som Astrid Friis skriver, et lidet flatterende lys over den kongelige mønt-, told- og finansieringspolitik under Hans og Christian II, men ganske vist af helt andre årsager. Der manglede så vist intet i mønt- og finansadministrationens information om værdi- og lødighedsforholdet mellem de forskellige mønter, og tværtimod at være underkastet en ukyndig og overfladisk ledelse og kontrol, indgik Øresundstoldindtægterne som et uundværligt og pinlig nøje overvåget led i

en såre målbevidst og effektivt gennemført, men noget tvivlsom og misliebig møntforringelsesproces. Såvel tvangskursen på rh.gl. i øksnetolden i Ribe og Kolding som den opportunistiske sædvanetarif med underkurs på rosenoblen i Øresundstolden var karakteristiske og fuldt bevidste træk i helhedsbilledet af Hans' ufine og skrupelløse, men bestemt ikke overfladiske, ukyndige og ligegyldige told- og møntpolitik.

VI. Under Frederik I og Christian III

At Hans' og Christian II's toldoppebørselsmetoder må formodes at have været kortsynede er imidlertid en ganske anden sag. I det lange løb var det naturligvis at forvente, at skipperne ville se deres fordel i at betale tolden i rh.gl. eller eventuelt i en helt tredje guldmønt for at undgå afregning i rosenobel til underkurs. Hvor tidligt en sådan udvikling er blevet følelig, er det imidlertid lidt vanskeligt at afgøre, men det er vist ikke udelukket, at Hans' og Christian II's opportunistiske toldpolitik begyndte at give bagslag allerede under Frederik I.

I 1523-24 fik tolder Hans Pedersen kvittering for partielle afregninger på i alt 310 nobel, 450 rh.gl. og 62½ mk.da., i 1524 for yderligere 1.100 rh.gl., 1525 for 500 rh.gl., 1526 for 556 nobel og 600 rh.gl. og 1527 for 750½ gl.¹ Beløbene lyder unægtelig meget små sammenholdt med de store nobeltal i kvitteringerne fra Christian II's tid, og indbetalingerne er nu i overvejende grad foretaget i gylden. Der er i alt fald intet i disse tal, der umiddelbart giver anledning til at tvivle på, at Øresundstolden i de første år af Frederik I's regering kun androg ca. 2.500 rh.gl., således som det hævdes i et indtægtsoverslag.² I så fald var det virkelig ikke uberettiget at pege på et katastrofalt fald i en af rigets hovedindkomster; men årene fra 1523-25 med truslen fra den til Nederlandene flygtede Christian II, den skarpe lybsk-danske kurs mod kejserens undersætter og delvis blokade af ne-

derlændernes sundfart var naturligvis heller ikke normale år at måle Øresundstolden på.³

Da vi ikke har bevaret afsluttede regnskaber og muligvis ikke engang alle partielle indbetalinger, er det dog svært at sige noget sikkert om den samlede Øresundstoldindtægt i begyndelsen af 1520'erne.⁴ 1528 fulgte Peder Hansen sin fader i tolderembedet i Helsingør, og den nye tolders første regnskab, som han ligeledes fremlagde i retssagen 1548, er endnu bevaret.⁵ Dette regnskab er optalt til ca. 3.600 rh.gl., og tolderen anfører at have indbetalt to kontantbeløb på 1.500 og 1.200 rh. gl. direkte til kongen mod kvittering. Et tredje beløb på 510 rh.gl. er sendt kongen med dennes »småsvend« Lage Brahe og skal være indbetalt mod småsvendens kvittering.

Kvitteringen for de to store beløb findes under 8/7 og 14/10 1528 i »Kong Frederik den Førstes danske Registranter«, mens småsvendens kvittering naturligvis ikke har centraladministrativ, men kun privat bindende gyldighed og altså ikke skal findes blandt de kongelige kvitteringer.⁶ Tolderen kan derfor kun få den honoreret ved at vedlægge den i sin endelige afregning og således føre beløbet til udgift i sit regnskab. Det er derfor indlysende, at kontantbeløbet til småsvenden ikke kan være nogen partiel afregning. Udtrykket »på regnskab af« kan naturligvis derfor ikke anvendes. Denne udtryksform er imidlertid heller ikke benyttet ved de to store beløb, der er gået direkte til kongen - hverken i regnskabet eller i kvitteringen. Derimod skriver

tolderen ved alle tre udgiftsposter, at beløbene er rekvireret efter kongelig skrivelse og befaling. Her er således tale om rekvirering af et kontantbeløb, der skal debiteres til senere afregning.

Efter disse posteringsovervejelser tør det fastslås, at det bevarede Øresundstoldregnskab 1528 må være afregnet på én gang uden løbende partielle afregninger. Allen finder, at regnskabets samlede indkomst på ca. 3.600 rh.gl. underbygger hans opfattelse af den tendentiøse og fejlagtige sammenligning mellem Hans' og Frederik I's sundtoldindtægter, da Frederiks overslag jo kun angiver ca. 2.500 gl.⁷ Da denne oplysning er fremlagt før 1525 i de meget vanskelige år for sundpassagen, ser jeg ikke nogen vanskelighed i at forlige de to tal. Der er måske snarere grund til at hæfte sig ved, at indtægten i 1528-regnskabet endnu kun andrager ca. 60% af indkomsten i 1503-regnskabet eller ca. 75% af indkomsten i 1497-regnskabet. Man skal dog vist være varsom med at lægge for meget i disse tal. Tolderskiftet i 1528 kan meget vel indebære, at Peder Hansens bevarede toldregnskab måske alligevel ikke gengiver årets samlede skibsfart. Den 24/2 1530 fik tolderen i hvert fald kvittering for regnskab fra faderens oppebørsel i årene 1527 og 1528.⁸

Medens Astrid Friis' kritik af Hans Pedersens gamle regnskaber fra 1497 og 1503 ikke i enhver henseende kan siges at være helt berettiget, har hun ubestrideligt ret i at fremhæve graverende regnskabstekniske brist i Peder Hansens regnskaber fra 1528 og senere.⁹ Det er faktisk ikke længere

Jacob Binck: Træsnit af Christian III fra Christian III's Bibel formentlig omtrent samtidig med udgivelsesåret 1550. Portrættet viser den myndige, men retskafne konge, der nu bringer Guds ord ud til sit folk, efter at have genskabt fred og fordragelighed til naborationer og omboende folk, bragt orden i administration og statsfinanser og gjort Danmark til en retsstat. Men vejen frem til dette offentlige portræt kunne til tider føre ad snørklede stier som juniforhandlingerne 1549 med de kejserlige gesandter eller efterlade sig anonyme skæbner som tolder Peder Hansen i Helsingør (Det kongelige Bibliotek).

Cristian met Guds naade / den tredie / Danmarks/
Norgis / Wendis / oc Gortis Konning. Hertug i Sleswig/
Holsten / Stromaren / oc Dymerschen. Greffue
i Oldenburg / oc Delmenhorst.

muligt at afgøre, i hvilken mønt toldbeløbet er indgået. Selvom posterne stadig er ført i nobel og rh.gl., er der god grund til blot at betragte disse som regningsmønt for alle de forskellige dobbelte dukater, portugølser, engelotter m.fl. mønter, som skipperne åbenbart nu betalte deres told med. Indbetalingerne til kongen er også erlagt »wdi alle honde gwld«, men omregnet til rh.gl., ligesom det samlede indtægtsbeløb sluttelig er omregnet til rh.gl. Tolderens senere regnskaber er ligeledes omregnet i rh.gl. og hans indbetalinger er foretaget i forskellige guldmønter.¹⁰

I 1540'erne er Peder Hansens kvitteringer specificerede. 1542 4/7 indgik 1.160 gl. i guld, 88 dobbelte dukater, 20 henricusnobel, 22 rosenobel, 88 engelotter, 2 portugølser og 400 joachimsdaler. I juni 1546 lød kvitteringen på 1.500 guldgylden, 200 engelotter og 40 dobbelte dukater, 14/8 1546 på 2.000 guldgylden, 350 engelotter, 240 dukater, 20 henricusnobel, 30 rosenobel og 4 portugølser. Den 12/11 1546 er de fremmede mønter i kvitteringen omregnet til gl. således: 600 guldgl., 215 engelotter (= 430 guldgl.), 96 dobbelte dukater (= 240 guldgl.), 2 portugølser (= 30 guldgl.). Den 23/6 1547 indgik fra Peder Hansen 1.210 guldgl., 280 engelotter, 68 dobbelte dukater og 20 rosenobel, den 10/7 1547 tillige 681 guldgl., 174 engelotter, 58 dobbelte dukater, 17 rosenobel og 5 portugølser, i alt beregnet til 1.300 guldgl., og endelig den 21/9 1547 modtog kongen 414 rh.gl., 150 engelotter, 100 dobbelte dukater, 2 portugølser og 2 rosenobel. Den sidste afregning fra Peder Hansen dateret 2/6 1548 omfattede 111 guldgl., 17 engelotter, 5 rosenobel, 2 henricusnobel og 1 dobbelt dukat.¹¹

Disse specificerede kvitteringer fra 1540'erne viser med al ønskelig tydelighed, at tolderen nu modtog de fleste beløb i rh.gl., engelotter og dobbeltdukater, mens kun meget få rosenobel er indgået. Det er indlysende, at skipperne har undgået at afregne

i rosenobel på grund af den lave kurs, og ved betaling i allehånde fremmed mønt har de tvunget tolderen til at tage hensyn til mønternes lødighed. Men da omregningen er sat i forhold til rh.gl. i stedet for til rosenobel, lider kongen nu tab ikke blot i forhold til perioden med betaling i rosenobel under Hans og Christian II, men også i forhold til perioden umiddelbart efter sundtoldens indførelse med betaling i skibsnobel eller henricusnobel.

Det er nok sandsynligt, at denne forandring er indtrådt allerede i Frederik I's tid. Der er dog ingen grund til at tro, at en sådan forandring skulle være undgået opmærksomhed fra Frederik I's finansadministration, der jo netop havde blikket hæftet mod indtægtsnedgangen sammenlignet med Hans' regeringstid.¹² At man ikke var fuldt på det rene med den virkelige handelsværdi mellem mønterne og ikke kunne se de uheldige følger af udviklingen, må ganske givet afvises. I et kongeligt indtægtsregnskab fra 1523/24 vurderes noblen til 10 mk.da. og gylden til 3 mk.da.¹³ At insinuere, at rentemester Joachim Beck, da han i juli 1547 kontraserede Peder Hansens toldregnskaber for perioden 1541-46, virkelig skulle have overset, at noblen var ansat til en helt anden kurs i toldoprævningen end den ellers gængse, må simpelthen være at undervurdere manden. Den 23/6 1546 og den 22/2 1547 aflagde Joachim Beck rentemesterregnskab, og af begge kvitteringer fremgår, at rosenobler indgik blandt de afregnede mønter.¹⁴ I et bevaret rentemesterregnskab fra 1546 har rentemester Jørgen Pedersen afregnet rosenoblen til 3½ daler og den rh.gl. til 1 daler 2 sk. lybsk.¹⁵ Mon ikke vi tør gå ud fra, at Joachim Beck har behersket møntkurserne lige så godt som sin jyske kollega.

Hvorfor i alverden skred man ikke ind over for tolderen noget før, hvis man hele tiden har været klar over, at han svindledes med møntkurserne? Lad os atter kaste et blik på retssagen.

VII. Forhandlingerne 1548 - 49

Det var naturligt at foreholde tolderen, at hans egne registre viste, at hovedparten af toldbeløbet var indgået i nobel, mens indbetalingerne til kongen var sket i rh.gl. efter den lave omregningskurs, altså klart underslæb. I dette spørgsmål har Peder Hansen åbenbart kunnet rede for sig, idet han hævdede, at det kun var i toldoppebørslen noblen gjaldt $2\frac{1}{2}$ rh.gl., i afregningerne med kongen var rosenobel sat til 3, kun henricusnoblen til $2\frac{1}{2}$ rh.gl.¹ Dette bekræftes af en omregningsseddel indlagt i regnskabet fra 1537. Ved at sammenholde regnskabet 1546 med de forannævnte kvitteringer renses tolderen da også for denne anklage.²

Men det må vel sagtens nu være kommet frem, at regnskabernes nobelbeløb faktisk kun var omregningsmønt. Over for Eske Billes næste klage, at tolderen havde gjort sine regnskaber »saa blinde«, at han ikke længere selv kunne finde ud af, »huor mange nobbele och ducather hand haffde wpborit epther hans register«, faldt Peder Hansen sammen og overgav sig til den kongelige nåde. Han havde ikke andet svar, end at han ved sin embedstiltrædelse havde fået kongelig befaling til at rette sig efter sin faders registre.

Så længe beløbene kun faldt i nobler og gylden kunne tvangskursen mellem de to mønter opretholdes. Det var skippernes betaling i alle mulige forskellige mønter, der knækkede Peder Hansen. Hans regnskabskundskab har ganske enkelt ikke strakt til at opretholde den dobbelte kurs på noblen i dette møntvirvar. Da noblen var sat til $2\frac{1}{2}$ gl., troede han åbenbart, at de andre mønter også skulle rettes ind efter rh.gl., hvilket netop blev regeringens dilemma. Hvordan fandt man nu tilbage til nobel-tolden?

Derfor indledtes aktoratet med at fastslå, at rigens sædvanlige told altid havde været »nobel og nobels værd«, i princippet en klar afstandtagen fra Hans' og Christian II's slørede standpunkt: nobel eller $2\frac{1}{2}$ gl. uden hensyn til møntlødhed. Peder

Hansens påstand om, at han ved embedstiltrædelsen fik ordre til at rette sig efter forgængerens registre, affærdigedes da også som »opdigt behjelpning«, uden at man gik nøjere ind på spørgsmålet. Følgelig var man vidende om det forkerte kursforhold mellem mønterne i toldopkrævningen, men ville ikke risikere at afdække, at der forelå præcedens i sagen.

I dommen fældedes tolderen på underslæb og uklar regnskabsførelse; men i konklusionen fik dommen imidlertid en helt anden og langt mere vidtrækkende drejning, som indledningen allerede havde lagt op til: tolderen havde forringet rigets sædvanlige told og rettighed og ville nu bagefter forsvare, som det hed, »riget til skade efter gammel sædvane« $2\frac{1}{2}$ gl. for en nobel. Det var altså ifølge dommen tolderen, der havde gjort brud på gammel sædvane, at riget havde ret til nobel og nobels værdi i told.

Fra begyndelsen af 1548 kendes en betænkning med forslag til toldforhøjelser i Øresund, og heri er kursforholdet rettet. Fra dette år oppebæres da også 3 rh.gl. for en rosenobel.³ I den nye tolders instruks gik man imidlertid et skridt videre og fastsatte toldbeløbet til en rosenobel eller $3\frac{1}{2}$ rh.gl.⁴ De to dokumenter markerer regeringens principielle standpunkt, som den gennem retssagen mod Peder Hansen forsøger at kaste et skær af aldershævd over. Retssagen er altså andet og mere end en almindelig dom for underslæb i toldforvaltningen. Regeringen skulle bruge den i et rent politisk sigte.

Når Hans og Christian II blot havde holdt sig til tariffmæssig sædvane og havde ladet sig nøje med $2\frac{1}{2}$ rh.gl. i stedet for at kræve rosenobels værdi, skyldtes det ikke efterladenhed i toldadministrationen, men slet og ret manglende retsgrundlag. Under efterfølgerne gik de nederlandske skipper i stort tal over til at betale i gl. eller anden mønt omregnet i gl. til ugunst for de kongelige indtægter.

Når man alligevel ikke skred til afklaring af forholdet før i 1548, må årsagen sikkert være rent politisk. Under truslen fra den landflygtige Christian II og kejseren har man vel sagtens ikke følt sig stærk nok til at ændre de hævdvundne tilstande i Øresundstolden. Efter freden i Speyer 1544 og forliget med nederlænderne mente Christian III's finansadministration muligvis, at tiden var inde til at påberåbe sig hævde på opkrævningen af 1 rosenobel (i stedet for den gamle skibsnobel) og dennes værdi i rh.gl. De hollandske protester, der indløb allerede oktober 1548, og de efterfølgende forhandlinger i sommeren 1549 med kejseren og nederlænderne viste til fulde, at en sådan forandring ikke var så let at føre igennem.⁵

Kejserens anerkendelse af Christian III's tronret var i Speyerfreden kædet nøje sammen med løftet om at lade hans undersætter forblive ved den sædvanlige gamle told: »bezahlung der gewondlichen zolle«, hvilket måtte svække den danske forhandlingsposition.⁶ Da nu den store retssag mod Peder Hansen viste, at skipperne udelukkende var sluppet så billigt på grund af tolderens svigagtige og troløse toldoppebørsel igennem adskillige år, kunne en sådan forbrydelse naturligvis ikke præjudicere kongelig majestæts retmæssige krav. Dette standpunkt indtog man allerede i den danske regerings svar af 10/11 1548 på de nederlandske klager fra Brüssel dateret 5/10 1548, og det blev atter ført i marken i forhandlingerne i København juni 1549.⁷

Dette danske argument ville naturligvis med eet slag rive grundlaget bort under det nederlandske standpunkt i forhandlingerne. Astrid Friis tillægger ganske vist de danske forhandlere de redeligste hensigter og mener, at man utvivlsomt var i god tro, når man hævdede, at med nobel skulle forstås rosenobel.⁸ Det følger jeg mig nu alde-

les ikke overbevist om. I alt fald måtte retssagen trække et stort læs i den danske argumentation, og som Astrid Friis selv indrømmer, kunne man i det mindste ikke være uvidende om, at netop i årene omkring Speyerfreden opkrævedes kun meget få nobler, og heller ikke disses ækvivalens i anden mønt. Værre synes jeg det er, at man ikke undså sig for at fremlægge ekstrakter af de tre gamle regnskaber fra 1497, 1503 og 1528 som bevis for, at opkrævningen virkelig altid havde været foretaget i nobel, til trods for, at man netop havde fældet tolderen på, at regnskabet 1528 var maskeret med nobel som regningsmønt. Dette vil jeg tillade mig at kalde direkte uhæderlig omgang med forhandlingsargumenter mod bedre viden.

Retssagen mod Øresundstolderen ser jeg som et rent og skært politisk skaktræk, koldt, nøgternt og velovervejet. Peder Hansen måtte ofres for at afvikle den opportunistiske, men kortsynede og i længden ufordelagtige toldpolitik, som Hans og Christian II var slået ind på. Derfor indledtes aktoratet med at fastslå, at rigens sædvanlige told altid havde været »nobel og nobels værd«, og derfor konkluderede dommen, at tolderen havde gjort brud på gammel sædvane til skade for riget i påberåbelsen af sædvaneret. Det hele var planlagt, man vidste, hvad man skulle bruge dommen til.

Det var ikke Joachim Beck, der havde overset den forkerte møntkurs i Øresundstolderens regnskaber 1547 eller Eskil Oxe, der var mere opmærksom. Man har været vel informeret om situationen og har forberedt et fremstød først gennem betænkningen og den nye tolderinstruks, derpå ved dommen over tolderen. At dette fremstød og en skarpere kurs i øvrigt muligvis hænger sammen med personskiftet i rentemesterembedet er en anden sag.

Rentemester Joachim Beck til Førlevgård, der reviderede Øresundstoldregnskaberne i embeds medfør, lod 1543 hugge denne gravsten over sig og hustruen, Anne Ravensberg, skønt ægteparret først døde en menneskealder senere. Den magre mand med det skæggede, markerede ansigt og de udstående kindben er muligvis et ægte portræt. Stenen fremhæver parrets fornemme byrd (Førlev kirke).

VIII. Afslutning

Peder Hansen var ikke skyldig i det omtalte brud på gammel sædvane i toldadministrationen. Dette ligger indlysende klart. Astrid Friis mener, at det først bagefter gik op for regeringen, at man var faret for hårdt frem mod Peder Hansen, da forhandlingerne med kejseren og nederlænderne i sommeren 1549 viste, at det i virkeligheden var de nederlandske skippere og ikke tolderen, der havde profiteret af den forkerte nobel-kurs.¹ Jeg anser det for ganske utænkeligt, at man ikke skulle have været fuldt på det rene med dette forhold hele tiden. Det er i alt fald bemærkelsesværdigt, at rigshofmester Eske Bille, der jo havde fungeret som kronens anklager, i sit referat af retssagen oktober 1548 fandt anledning til at lade kongen vide, at hvis man ønskede pinligt forhør, måtte han nægte at medvirke.²

Efterfølgeren i tolderembedet, den velhavende Helsingørborgmester Sander Leiel, tilbød allerede i sommeren 1548 at kautionere for sin uheldige forgænger, så denne kunne komme på fri fod.³ Det er da også en kendsgerning, at skønt dommen lød på fortabelse af liv og gods, kunne man allerede 6. maj 1549 - en måned før de kejserlige gesandter i det hele taget ankom til København - benåde den uheldige tolder.⁴ Ganske vist måtte han samtidig afstå sin ejendom Borupgård til kongen, men det turde vist være hævet over enhver tvivl, at tolderen ikke havde undgået sin skæbne, hvis han virkelig havde besveget staten i hele sin 20-årige embedskarriere - for slet ikke at tale om den endnu større forseelse, at hans embedsforsømmelse skulle have skadet kongelig majestæts sædvaneretslige toldkrav, således som det hed sig i forhandlingerne med de kejserlige gesandter.

Astrid Friis har utvivlsomt ret i, at der fandtes en mere skyldig end Peder Hansen i misforholdet mellem oppebørsel i nobel og rh.gl. Hun tænker på faderen og farfaderen, der som forgængere i embedet havde praktiseret denne oppebørselsform, der havde givet skipperne aldershævd på den gale ansættelse i rh.gl.⁵ Det er dog næppe berettiget, for tolderne har utvivlsomt handlet efter ordre.

Astrid Friis overser, at forgængerne accepterede gl.-ansættelsen for at kunne gøre aldershævd gældende i rosenobelansættelsen, der var yderst fordelagtig. Men dette var ikke tolderpolitik, det var kongepolitik. Den skyldige var Hans eller muligvis Christian I, der ville luske sig til en forhøjelse af Øresundstolden fra skibsnobel til rosenobel uden at have retsgrundlaget i orden.

Reformeringen af finans- og toldadministrationen under Christian III blev, som Astrid Friis påviser, et skelsættende brud

med fortiden. I Øresundstolden afløser den dog ikke en naiv uvidende toldforvaltning og en ligegyldig slendrian i oppebørsels- og toldpolitik. Derimod gøres der nu endelig op med principperne fra Hans' og Christian II's tid. Disse konger havde fulgt en formelt uklar, men målbevidst og hensynsløs magtpolitik, der benyttede sig af uhæderlige midler for at dække over manglende retsgrundlag.

I 1548-49 gennemførtes toldreformerne på Helsingør toldbod gennem en formelt krystalklar og målbevidst magtpolitik, der hensynsløst benyttede sig af uhæderlige midler for at tiltage sig et fremtidigt retsgrundlag, man slet ikke var i besiddelse af. Resultatet af toldreformerne blev stærkt stigende toldindkomster under Sander Leils tolderperiode. Men alle fremskridt har sine omkostninger. En af omkostningerne ved reformeringen af Øresundstolden var tolder Peder Hansen.

Noter

I.

1. Original af dommen dat. 1548 18/10 findes indlagt i Danske Kancelli Indlæg t.reg. & henl.sager (cit. DKI), brev fra Eske Bille til Christian III dat. København 1548 22/10 (Rigsarkivet i København cit. RA).
2. Øresundstoldregnskab (cit. ØT) 1497-1541: 1497 og 1503 (RA).
3. A. Friis: Rigsrådet og Statsfinanserne i Christian III's Regeringstid (Historisk Tidsskr. 10 rk. VI 1942 s.1-140).
4. A. Friis: Rosenobelstolden eller Skibstolden i Tiden omkring 1550 (Festskrift til Erik Arup 22/11 1946. Kbh. 1946 s.166-186).
5. Ibid. s.166.

6. P. Enemark: Studier i Toldregnskabsmateriale. Århus 1971 I s.115-18.
7. Om Hans' møntning af gl. se J. Wilcke: Renæssancens mønt- og pengeforhold 1481-1588. Kbh. 1950 s. 129-34.
8. ØT 1542-48. Regnskabsekstrakt for årene 1541-46 (RA), jfr. Danske Kancelliregistranter 1535-50 udg. K. Erslev & W. Møllerup 1881-82 (cit. DK reg.) s.353.
9. A. Friis a.a. 1946 s.167.

II.

1. Om de engelske mønters metalindhold se Wilcke a.a. s.63-68 og der anf. litt. A. Friis a.a. 1946 s.171 f anfører ikke finvægt af noblen.

2. Om rosenoblen se Fr.v.Schrötter: Wörterbuch d. Münzkunde. Berlin 1930 s.573 f, samme i (Schmollers) Jahrbuch f. Gesetzgebung, Verwaltung u. Volkswirtschaft 32 1908 I s.485 f (= 2:55 f), F. Friedensburg: Münzkunde u. Geldgeschichte d. Einzelstaaten d. Mittelalter u.d. Neuzeit. 1926 s.66 f, A.R. Frey: Dictionary of Numismatic Names. 1947 s.160, N.L. Rasmussen i Kulturhist. Leksikon f. nordisk Middelalder (cit. KL) XII sp.325 ff m.d. anf. litt.
3. Om rh.gl. se Wilcke a.a. s.69-77, A. Friis a.a. 1946 s.172, Fr.v.Schrötter a.a. 1930 s.229. Om overenskomst 1419 se A. Noss: Die Münzen der Erzbischöfe von Cöln 1306-1547 (Die Münzen u. Medaillen von Cöln II 1913) s.165 f.
4. Om overenskomst 1464 se A. Noss a.a. s.223 ff.
5. $2\frac{3}{4}$ rh.gl. ville give finvægt 7,41 g, altså 0,45 g for meget.
6. Wilcke a.a. s.68, jfr i øvrigt foran II note 2.
7. A. Friis har ejendommeligt nok kun hæftet sig ved tabet på rh.gl. i forhold til skibsnoblen, men ganske overset den langt større gevinst på rosenoblen i forhold til skibsnoblen.
8. A. Friis (a.a. 1946 s.172) har ved finvægten undladt at tage hensyn til sølvindholdet, jfr. Wilcke a.a. s.76 f. Om overenskomst 1490 se A. Noss a.a. s. 258 f.
9. Danske Middelalderlige Regnskaber I rk. 1: Hof og Centralstyre udg. G. Galster 1953 (cit. DMR I, 1) s.401.

III.

1. C.F. Allen: De tre nordiske Rigers Historie 1497-1536 IV: 1 1870 s.148 f, 304, jfr. Danske Magazin (cit. DM) 3. rk. I s.137.

2. W. Christensen: Dansk Statsforvaltning i 15. århundrede. 1903/1974 s. 670 f.
3. Samlinger til den Danske Historie v. P.F. Suhm (cit. Suhm Saml.) II: 1 1781 s.115.
4. A. Friis a.a. 1946 s.170 f.
5. ØT 1497-1541 (RA): Indbetalingerne står 1497 s.28 f, 1503 s.36.

VI.

1. DMR I, 1 s.192, Fr I reg. s.69, 94, 98, 104, 107, 112, 149.
2. Nye DM VI s.321.
3. L. Lahaine: Die Hanse u. Holland von 1474 bis 1525 (Hansische Geschichtsblätter 1918 s.263-78).
4. A. Friis har påpeget (a.a. 1946 s.171), at ikke alle kvitteringer findes i DK reg, hvilket kan bekræftes ved en sammenligning mellem ØT 1497-1541 (RA) f.eks. 1536 s.39 og DK reg s.20, 23, 29.
5. ØT 1497-1541, 1528 (RA).
6. Ibid. s.30: optælling, s.33: indbetalinger, jfr. Fr I reg s.160, 183.
7. Allen a.a. IV: 1 s.304, jfr. Nye DM VI s.321.
8. Fr I reg s.246.
9. A. Friis a.a. 1946 s.170. ØT 1497-1541 (RA). Foruden 1528, er 1536, 1537 og 1541 bevaret, jfr. i øvrigt ØT 1542-48 (RA).
10. Fr I reg s.213, 223 f, 246, 255, 261, 274, 299, DK reg s.20, 23, 29.
11. DK reg s.214, 240, 291, 300, 310, 350 f, 353, 357, 384 f.
12. Se indtægtssammenligningen i DM 3 I s.136-39.
13. DMR I, 1 s.199.
14. DK reg s.294 f, 334 f.
15. Rentemesterregnskab 1546 fol. 22 (RA).

VII.

1. DKI: Dom 1548 18/10 (RA), jfr. A. Friis a.a. 1946 s.168 ff.
2. ØT 1497-1541: 1537 s.66-67, ØT 1542-48: 1546 s.93 (RA).
3. Danske Kancelli: Diverse 1481-1571 nr. 79 (RA). A. Friis' datering (a.a. 1946 s.167, 183).
4. Fremgår af de nederlandske forhandleres klage: Tyske Kancelli Udenl. Afd. (cit. TKUA): Spanske Nederlande A II 7 (RA), gengivet i dansk uddrag af A. Friis (a.a. 1946 s.175 ff).
5. TKUA: Østrig A I; kejser Karl V til Christian III dat. 1548 5/10 (RA). Forhandlingerne juni 1549: R. Häpke: Niederländische Akten und Urkunden I 1913 s.481-86.
6. Danmark-Norges Traktater 1523-1750 I udg. L. Laursen 1907 s. 461, 470 f.
7. TKUA Ausländisches Registr. 1548 fol. 186-193 (RA), se i øvrigt VII note 4.
8. A. Friis a.a. 1946 s.177 ff.

VIII.

1. A. Friis a.a. 1946 s.173 f.
2. DKI: Eske Billes brev 1548 22/10 (RA).
3. DM 4 II s.99.
4. DM 4 IV s.154-56.
5. A. Friis a.a. 1946 s.173.

IV.

1. Suhm Saml II: 1 s.126.
2. Ibid. s.115.
3. Ibid. s.118, 120, 123 f.
4. Ibid. s.108, 110, 114.
5. Ibid. s.152, 155, 158 (1517), 130-32, 135 (1515).
6. Ibid. s.113, 126, 137 f. Adskillige eks. kunne fremdrages med denne terminus.
7. Enemark a.a. 1971 I s.40-47, 73-78.

8. Registratur 108 A pk. 24: Kolding og Ribe Toldregnskaber 1518-20, 1524 (RA). Specifikation af pk.s indhold se Enemark a.a. 1971 II s.58.
9. Om Koldingregnskabet 1524 se Enemark a.a. 1971 I s.57 f.
10. DMR I, I s.191 f.
11. DMR I, I s.192.

12. Det er vel den samme mester Iver, der nævnes 1529: Kong Frederik I's danske Registranter udg. K. Erslev & W. Møllerup 1879 (cit. Fr. I reg) s.215, jfr. note 14.
13. Om H.S. se J. Kinch: Ribe Byes Historie og Beskrivelse I 1869 s.437, 455, 470, 515, jfr. Ny Kirk. Samlinger I s. 90, 409, DM 4. rk. II s.45.
14. Familieoptegn. af Iver Juel til Stubbergård og hans søn Kjeld Juel (v. O. Nielsen i Danske Samlinger I 1865/66 s.47-59). Om I.K.J. se i øvrigt J. Kinch a.a. I s.468 f, om mester I.J. se Fr I reg. s. 291, 411, 448, 454, 464.
15. E. Jørgensen i Personahist. Tidsskr. 8. rk. II s.97, J. Hvidtfeldt (i: Til K. Fabricius 1945 s.34 f). Om Hardsyssel provsti se J. Kinch a.a. I s.432, Kinch i Ny Kirk. Saml. I s.88, Tr. Dahlerup i Hardsyssels Årb. 54 1960 s.77-141.
16. Danske Samlinger I s.53 f, DM 4 IV s. 203, Ny Kirk. Saml. I s.90, 394-99, DK reg. s.267.

V.

1. ØT 1497-1541, 1497 og 1503 (RA).
2. W. Christensen a.a. s.670 f.
3. Allen a.a. IV: 1 s.148 f.
4. DM 3 I s.137.
5. Tabeller over Skibsfart og Varetransport gennem Øresund 1. rk. 1497-1660 I: Skibsfart, udg. Nina Bang & Knud Korst 1903 s.2-3.
6. A. Friis a.a. 1946 s.171.
7. Wilcke a.a. s.129-34.
8. Her er endda set bort fra, at rh.gl. var møntet i 18½ karat, mens de danske gl. kun var 17 karat.

Den ældre papirtold i kongeriget Danmark

AF GEORG NØRREGÅRD

Et af de brogede emner i den danske toldhistorie udgør papirtolden. En artikel i »Skandinavisk Bogtrykker-Tidende« 1874 behandler papirtolden, men kun tilbage til det 18. århundrede. Om den ældste tid indeholder artiklen intet.

Fra begyndelsen var toldsatserne for papir ganske enkle. Hvornår man begyndte at opkræve papirtold i Danmark, er ikke opklaret. Toldrullen af 10. januar 1566 nævner ikke papir.¹ Da det første gang omtales i akterne (1611), tales der om »den gamle rulle«.² Denne er ikke dateret, men det oplyses, at man i København 1608-9 opkrævede af 1 ris skrivepapir 2 skilling, af 1 ris trykpapir 1 skilling.³ I en senere optegnelse oplyses det, at ifølge »den gamle rulle« opkræves der af 1 ris fint papir 2 albus (hvid), af 1 ris gement eller trykpapir 1 albus, af 1 ris gråt papir ½ albus.⁴

Fastere grund under fødderne får man først med toldrullerne af 10. april 1611, der blev udstedt for at forhøje tolden, medens den svenske fejde (Kalmarkrigen) varede. Her var 1 ris fint papir sat til 2 skilling, 1 ris gement eller trykpapir til 1 skilling og 1 ris gråt papir til ½ skilling.⁵ Disse takster kom kun til at gælde til toldrullen af 19. juni 1613 bestemte, at man fra udgangen af juli igen skulle vende tilbage til den gamle rulle.⁶ I toldrullen af 1. maj 1615 nævnes intet om papir.⁷

Som baggrund for papirtolden under Kalmarkrigen kan anføres, at der i de foregående år var foregået papirfremstilling inden for gammel-dansk område. Først havde Tyge Brahes onkel Sten Bille haft en papirmølle i Skåne, og på kong Frederik 2.s foranledning oprettedes et papirværk omkring 1576 ved Hvidøre; det bestod dog kun til 1583. Mest berømt blev Tyge Brahes anlæg på Hven, der blev påbegyndt

1589 og formentlig bestod til hans bortrejse fra Danmark 1597. Endnu nævnes en papirmølle i Søllerød sogn fra 1599.⁸

Da Danmark i 1629 kom i krig, denne gang med den tysk-romerske kejser, udstedtes den 3. februar en ny toldrulle, men her nævnes papir ikke, heller ikke i den næsten ligelydende toldrulle af 25. oktober 1629.⁹

Toldrullerne af 26. april og 18. september 1643 nævner intet om papir.¹⁰

Det kan i øvrigt anføres, at bogfører ved universitetet Joachim Moltke den 9. oktober 1645 fik lov at indføre bøger og papir helt frit.¹¹

I den merkantilistiske toldrulle af 13. august 1651 indførtes specifikation, ligesom også taksterne der er forskellige alt efter, om varerne førtes på udenlandske eller indenlandske skibe.¹² Det udtaltes, at taksterne skulle gælde både ved ind- og udførsel, men havde man betalt told ved indførslen, skulle man for samme vare ikke også betale ved udførslen. Hovedindflydelsen på denne rullens tilblivelse tillægges general-toldforvalter Henrik Møller.

Ifølge toldrulle 13. august 1651:

	indlændinge	udlændinge
1 dusin kort	1 sk.	1 ½ sk.
1 ris fremmed fint hvidt papir	4 sk.	6 sk.
1 ris gement fremmed papir	3 sk.	5 sk.
1 ris fremmed blåt eller gråt papir	2 sk.	3 sk.
1 ris indenlandsk hvidt, gråt eller blåt papir	2 sk.	3 sk.

Bøger og papir til bogtrykkeri blev toldfrit.

Det fremgår, at der i nogle år forud blev krævet told ved transport mellem provinserne, men den blev nu afskaffet. De, der betalte Sundtold, blev toldfri ved ind- og udførsel.

Da man 1655 opstillede taksterne efter varebetegnelse i alfabetisk orden, blev disse de samme, dog at udenlandsk blåt eller gråt papir blev sat til for indlændinge 1 skilling, for udlændinge 2 skilling.¹³

Ved forordning af 21. juli 1651 indførtes en særlig høj afgift på »seiglet« papir, nærmest svarende til det, vi kalder stempepapir.¹⁴ Taksten blev her straks ganske høj, for et helark 8 skilling, for et halvark 4 skilling og for et kvartark (eftersom ikke af ringere størrelse uddeles) 2 skilling. Regler fastsatte, hvilke dokumenter der skulle skrives på dette papir, men hvis man til skøder og lignende brugte pergament, skulle der for hvert aktstykke udredes 1 daler, enten det var stort eller lidet. Regnskaber og breve måtte skrives på »gement« papir. Afgift på seiglet papir nævnes i øvrigt ikke i toldrullen.

Den 12. april 1656 fik Jesper Krefthing ret til toldfri indførsel af papir og linnede klude, som var råmateriale for den tids papir.¹⁵

Ved toldrullen af 1672, som Carl Christiansen anser for grundlæggende for ordningen af det danske toldvæsen,¹⁶ forlod man igen den alfabetiske opstilling af varerne og ordnede dem sagligt, idet papiret, der oprindeligt var posteret i forbindelse med linnede varer, nu var anbragt under adskillige varer. Tolden blev for papir delt op i indførsel og udførsel, og indenfor hver af disse kategorier var dels satser for ind- og udlændinge, dels en særlig sats for afgifter, når varerne førtes på skibe. For 1 ris hvidt papir skulle der for defensionsskibe betales 8 skilling, af indlændinge 10 og af udlændinge 12 skilling, for gråt eller blåt papir henholdsvis 4, 5 og 6 skilling. Ved udførsel var taksten i alle tilfælde 1 % af værdien. Både trykpapir, pap, bøger og

kobberstik var nu toldfri. Spillekort må være regnet til denne sidste gruppe. Der blev ikke mere taget hensyn til, om papiret var af inden- eller udenlandsk oprindelse.

Hvorvidt papirtolden i realiteten var ansat højere end i den foregående rulle, er svært at afgøre; sandsynligvis betød det dog en forhøjelse, da pengenes værdi på de forskellige tidspunkter ikke er sikkert kendt. Udførselstolden anses for at være fastsat af fiskale grunde.¹⁷

Toldrullen af 1683 var igen alfabetisk ordnet,¹⁸ men frembyder næppe så stor interesse, da den mødte så mange vanskeligheder, at dens ikrafttræden blev udsat, og i stedet fik man da en alfabetisk rulle af 1686, hvor taksterne for papir dog var de samme som 1683, nemlig for 1 ris hvidt eller gråt, fint eller groft papir ved indførsel 4 skilling, for defensionsskibe 5 skilling for indlændinge, 8 skilling for udlændinge.¹⁹ Ved udførsel betales stadigvæk 1 % af værdien. I mellemrigs trafik var papir frit for told. Kort, alle slags fine og grove papirer skulle ved indførsel betale 8 %, ved udførsel 10 % af værdien.

Den følgende toldrulle af 31. marts 1691 nævner ikke mere en særlig sats for defensionsskibe.²⁰ Satserne var her for indførsel af indlændinge 10 skilling, af udlændinge 12 skilling pr. ris. Udførselstolden var stadig 1 %. Af kort skulle indlændinge nu betale 15 skilling, udlændinge 20 skilling pr. dusin. I 1699 søgte Johan Drewsen på Strandmøllen, der i mange år blev Danmarks fornemste papirfabrik, om indførselsforbud mod gråt papir eller i alt fald om toldforhøjelse for at beskytte en dansk produktion heraf. Ansøgningen var rettet til den industrivenlige dronning Charlotte Amalie, men ses ikke at have medført nogen ændring.²¹ Derimod forhøjedes tolden for skrivepapir ved forordningen af 27. januar 1705 til 20 skilling pr. ris, dette fremkaldt af en ansøgning til kongen fra Gerard Treschow, Christiania.²²

Johan Drewsen fik 1708 eneret på ind-

samling af klude i hele Danmark. Dette skete dog først efter gentagne besværinger og ansøgninger forårsaget af vanskelighederne ved at skaffe det fornødne råmateriale til papirfabrikationen. Kludeproblemet gav nok anledning til udstedelse af flere privilegerede indsamlere. Ifølge kongelig resolution af 16. august 1707 blev klude til brug for papirfabrikation todfri, og ved forordning af 28. maj 1723 blev udførsel af klude fra København og Sjælland forbudt.²³

I senere optryk af rullen 1691 er pap, der ellers var todfrit, ansat til 1 % i udførselstold.²⁴

I en skrivelse af 29. maj 1723 til oversekretær Fr. Rostgaard var der opstillet mere differentierede satser for selve papirtolden;²⁵ men i toldrullen af 1732 nøjedes man med ved indførsel at fastholde for skrivepapir 20 skilling, for trykpapir pr. ris 3 skilling, for kardus 12 skilling og for brunt, blåt og gråt papir 2 skilling pr. ris.²⁶ Ved udførsel krævedes stadig 1 % af værdien, idet pap nu blev undtaget fra denne mangeårige regel. Hensigten med denne toldrulle var nogle lempelser, især for varer, der ikke fabrikeredes i Danmark.

En ansøgning²⁷ om forhøjelse af tolden fra fire papirfabrikanter (Johan Drewsen, Strandmøllen, Michael Andersen Bars, Engelholm, Ole Pedersen Schöz, Roskilde, og Gabriel Peter Gadebusk, Flensborg) blev efterfulgt af en forordning af 2. juni 1744,²⁸ hvor det blev forbudt at indføre skrivepapir til Norge, navnlig for at beskytte justitsråd Schoyendahls og medinteressenters to papirfabrikker der i landet. Overtrædelser skulle straffes hårdt.

Et forslag til en mere differentieret papirtarif udarbejdedes af C. Solberg, Ålborg, 1745, men fik ingen følger.²⁹

Med toldforordningen af 17. maj 1762 gennemførtes igen følelige ændringer i papirtolden.³⁰ Udførselstolden bortfaldt nu helt. Af indførselstold beholdt man satsen på 20 skilling pr. ris skrivepapir, idet man

dog for papir til billed- og bogtrykkeri i København ifølge en plakat af 28. juni 1756 slap med 4 skilling pr. ris. Løvrigt blev taksten for indførsel af trykpapir 4 skilling, af karduspapir 14 skilling, af brunt, gråt eller blåt papir 2 skilling pr. ris. Desuden fandtes en ny sats på tyrkisk (marmoreret) papir 24 skilling pr. ris. Pap vedblev at være frit.

De takster, der blev fastsat ved toldforordningen af 26. november 1768, var de samme, idet der dog nu af pap og »pres-papir« i indførselstold skulle betales 7 ¼ % af værdien, en ganske følelig forhøjelse til beskyttelse af betrængte papirfabrikker.³¹

Dermed er vi fremme, hvor artiklen i »Skandinaviske Bogtrykker-Tidende« tager fat. Særlige ordninger gjaldt for Øresundstolden. Den kan følges længere tilbage end ind- og udførselstolden.

Et åbent brev af 30. marts 1571 om lastepenge af varer, der føres gennem Øresund, nævner, at der i lastepenge af en række varer, deriblandt papir, skal betales en halv daler pr. læst.³²

Ved en forordning af 10. april 1611 om tolden i Øresund og Store Bælt, gyldig, medens den svenske fejde varede, blev der indsat en takst for papir, hvorefter der for 8 baller papir (å 10 ris) skulle betales 2 daler i lastepenge og 4 skilling i fyrpenge.³³

I Øresundstoldrullen af 20. marts 1629 ses intet om papir, men i rullen af 2. december 1640 gentages, at der af 8 baller papir betales 2 daler i lastepenge og 4 skilling i fyrpenge.³⁴ I toldrullen af 1643 anføres lastepengene af de 8 baller papir som 1 rigsdaler.³⁵ Siden vedblev Øresundstoldrullerne at have særlige satser for papir.

De få og vekslende satser, der var gældende i den ældre tid, lod sig naturligvis forvalte, men retfærdige var de ikke, når papiret fremtrådte i forskellige kvaliteter, så tolden i det ene tilfælde virkede høj, i det andet lav. Derfor blev satserne mere og mere differentierede. Når dertil føjes

svingningerne i pengeværdien, så ses det, at tolden må have virket temmelig uens til forskellige tider. Som helhed tør man dog regne med, at den virkede som en ganske

god beskyttelse for papirfabrikkerne i Danmark, alt efter det merkantilistiske systems hensigter.

Noter

- 1) V.A. Secher: Corpus Constitutionum Daniæ I, 1889, 301-03.
- 2) Sst. III, 1891-94, 334.
- 3) Danske Kancelli B I 2, Diverse breve V.
- 4) Sjæll. Registre 15, 374-86; Secher III, 339.
- 5) Sst.
- 6) Sjæll. Tegnelser 21, 24; Secher III, 406.
- 7) Sjæll. Tegnelser 21, 111-12; Secher III, 452.
- 8) Skandinavisk Bogtrykker-Tidende 1875, 132-35, C. Nyrop: Strandmøllen, 1878.
- 9) Sjæll. Registre 18, 656-60; Secher IV, 1897, 200-07 og 494-95.
- 10) Sjæll. Tegnelser 28, 47-49; Secher V, 1903, 355 og 389-93.
- 11) Sjæll. Registre 21, 407.
- 12) Secher VI, 1918, 42.
- 13) Secher VI, 225.
- 14) Sjæll. Registre 24, 74-79; Secher VI, 331-33.
- 15) Indlæg til Skånske Registre VI, fol. 406-07; Nyrop: Strandmøllen, 33.
- 16) Forordning, Huor efter Tolden af ind- og udførende Vahre ... skal opbergis 1/5 1672; Carl Christiansen: Bidrag til dansk Statshusholdnings Historie I, 1908, 396.
- 17) Carl Christiansen: Bidrag 399.
- 18) Div. Told- og Konsumtionslovgivninger vedk 1681-1756 II; Forordn. oc Told-Rulle ... 1683; Carl Christiansen: Bidrag I, 709-11, 715.
- 19) Div. Told ... II, 27/5 1686, hollandsk overs; Carl Christiansen: Bidrag I, 715-17.
- 20) Div. Told ... 31/3 1691; Carl Christiansen: Bidrag 732-33.
- 21) Geh. Ark. topogr. saml. nr. 34; C. Nyrop: Strandmøllen 109.
- 22) Rtk. Cammer Collegiets Protokol 27/1 1705; Frederik IV's Forordn. 1705-06, 10.
- 23) Fabriksdir. Rawerts erkl. til Gtk. 1/12 1805, toldktr. akter til lov 4/7 1863 II D.
- 24) Div. Told ... VII (1722-24).
- 25) Sst. VII (1722-24).
- 26) Sst IX, (1730-31); Rtk. Relations- og Resolutionsprot. 1731, nr. 10.
- 27) Geh. Ark. ad Komm.-Koll Journal B, 1741-43, nr. 1200; C. Nyrop: Strandmøllen 169-70, 178.
- 28) Schous Forordn. III, 1777, 497-98.
- 29) Div. Told ... IX, forslag 9/6 1745.
- 30) Forordn. ang. Told-Væsenet med hosføjet Tarif 17/5 1762.
- 31) Forordn. med hosføjet Tarif 26/11 1768.
- 32) Secher I, 477.
- 33) Sjæll. Registre 15, 360-74; Secher III, 330.
- 34) Secher IV, 748-54, V, 72.
- 35) Secher V, 413.

Ung toldassistent i København 1940-41

AF BØRGE UNTIDT

1. nytårsdag 1940 tog jeg fra Ålborg med et af daværende generaldirektør Knutzens den gang meget anerkendte røde lyntog for at rejse til København, hvortil jeg var forflyttet efter ansøgning, og hvor jeg efter tolddepartementets anmodning skulle møde mig til tjeneste hos overtoldinspektøren for København.

På dette tidspunkt var den første krigsvinter begyndt med streng frost, der bevirkede, at lyntogets automatiske vogndøre ved ankomst til færgen i Nyborg var så tilfrosne, at der skulle optøning til med blæselamper, før passagererne kunne komme ud på Storebæltsfærgen.

På forhånd havde jeg sikret mig bopæl og pensionat på Amager. Mit værelse var beliggende i en nyere ejendom i Vermlandsgade nær Holmbladsgade, og herfra var der ikke langt til KFUM's pensionat i Oliebladsgade. Med det samme konstaterede jeg, at min logivært var en person med sans for humor, idet han på et strategisk sted på væggen i det fælles toilet og badeværelse havde anbragt følgende trykte sentens: »Det er bedre at ramme ved siden af end slet ikke at ramme«.

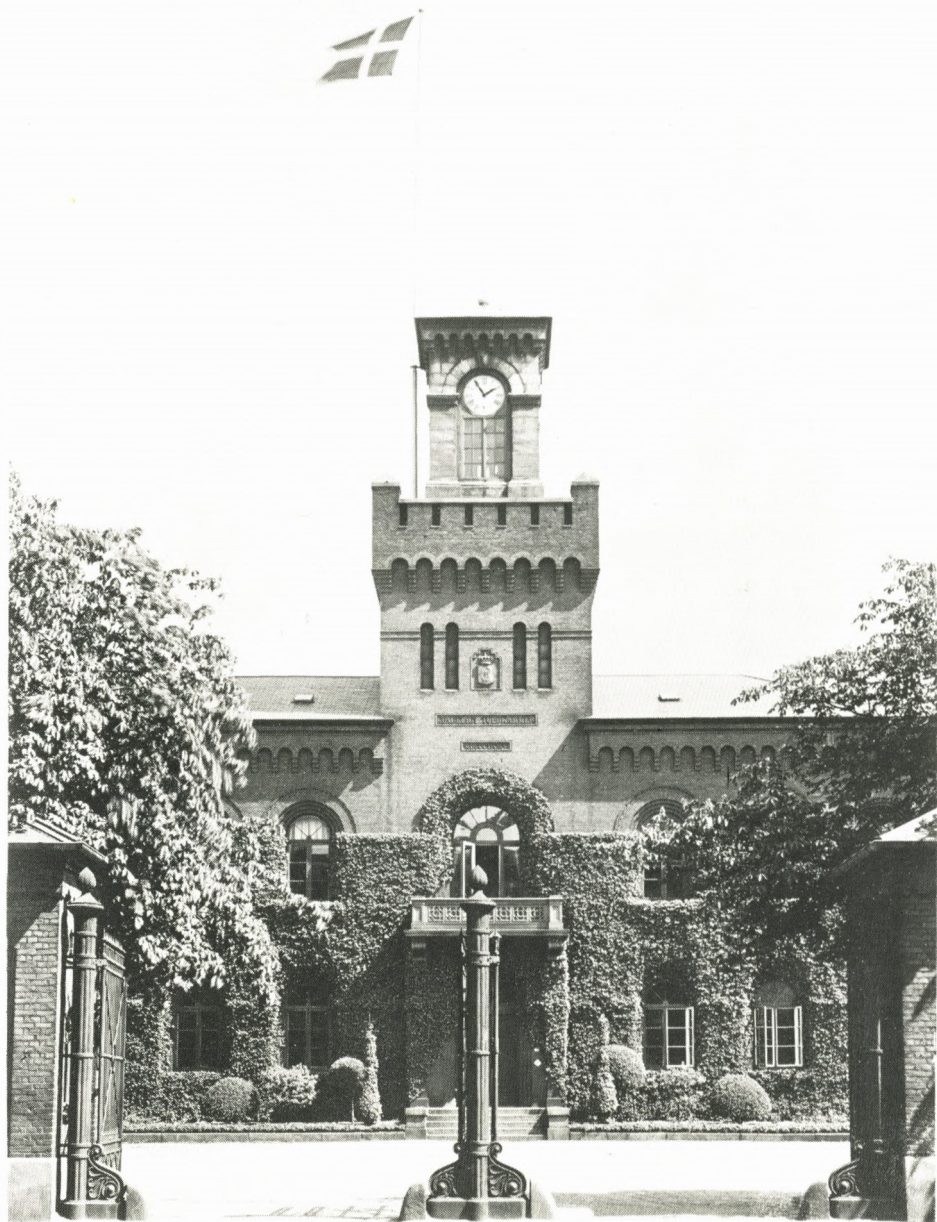
Næste morgen startede jeg på cykel ad Holmbladsgade via pensionat og videre ad Amagerbrogade, Knippelsbro, Holmens Kanal, Kongens Nytorv, Store Strandstræde til Københavns Toldkammer i Amaliegade. Efter en sådan cykeltur måtte jeg med en fortid i 3 forskellige mindre købstæder i Vendsyssel og sidst ca. 3 års ophold i Ålborg erkende, at denne del af hovedstaden gjorde et overvældende indtryk, hvad angik bygningskunst, smukke miljøer og en intensiv trafik, som ikke mindst var præget af de gule sporvognstog, der både syns- og lydmæssigt bidrog til helhedsindtrykket af Danmarks fascinerende metropol.

Uden for overtoldinspektørens kontor på bygningens 1. sal hilste jeg på 3 mig bekendte unge toldassistenter fra forskellige provinstoldsteder, der ligesom jeg nu skulle starte i Københavns toldopsyn.

Efter at have meldt mig til tjeneste hos toldstedets øverste chef, overtoldinspektør C.P.G. Anderskou, der var sidst i 60'erne og havde karsehår og fipskæg samt et myndigt væsen, blev jeg straks henvist til toldinspektøren for toldstedets 1. distrikt. I alt havde København 4 distrikter med hver sin toldinspektør. Her i 1. distrikt var det toldinspektør Aa.L.A. Marckmann, der var ca. 65 år. Uofficielt blev han kaldt »Skipper Skræk«, måske foranlediget af hans hår- og skægpragt samt hans lidt barske væsen. En hilsen medbragt fra en toldkontrollør i Ålborg til dennes fætter toldkontrollør P.A. Pedersen populært kaldet »PAP«, huskede jeg også at få afleveret.

Toldinspektør Aa.L.A. Marckmann (1875-1940), kaldet Skipper Skræk (Toldmuseet).

Københavns Toldbod 1929 set fra Amalienborg (Toldmuseet).

Derpå blev jeg sat til tjeneste i vejerboden »Fine Vægt«, der var beliggende i toldkammerbygningens sydlige fløj med et gulvareal på ca. 600 m². På taget af denne bygning var anbragt 3 lyskasser, der set udefra gav bygningen en særlig karakter og primært skaffede et glimrende ovenlys til det store gulvareal.

Det var en uskrevet lov, at man efter at have iført sig en hvid kittel og var uniformshue dernæst med håndtryk og buk hilste, først på overkontrolløren, kontrolløren, overassistent og assistentkollegerne og tilsidst på arbejdsformanden og vejerbodsarbejderne.

Langs vejerbodens ydervæg var anbragt en glaskiosk i hvis midte, der var et særligt adskilt rum for overopsynet, der bestod af en overkontrollør og en kontrollør, der herfra kunne holde øje med alt, hvad der foregik i vejerboden. Det underordnede ekspederende toldopsyn bestod af i alt 6 personer, overassistenter og assistenter mellem hinanden og anbragt på hver side af overopsynets kontor.

Her sad man ved skriveborde og havde gennem en skyderude kontakt med de to toldbodarbejdere, der var anbragt ved hver af vejerbodens 6 vægte. Disse toldbodarbejdere blev ledet direkte af deres egen formand, og ingen af dem var statsansatte. Aflønningen til dem blev tilvejebragt med arbejdspenge, der blev opkrævet af toldkassererkontoret. Dette var en speciel ordning i København i modsætning til provinsen, hvor toldpakhusarbejderne var statsansatte tjenestemænd.

Proceduren var, at toldklareren fra Københavns forskellige speditiønsfirmaer fik deres toldangivelser protokolleret af toldkassererkontoret og derefter afleverede disse til arbejdsformanden, der bestemte hvilket arbejdshold, der skulle hente godset ind fra pakhuset for derefter at anbringe det på de respektive vægte for at pakke varerne ud og foretage vejning og til sidst bringe det toldbehandlede gods til udleve-

ringslokalet, hvorfra det blev afhentet af modtagerne.

Toldopsynet undersøgte varerne og kontrollerede nettovægten, forhandlede med toldklareren, attesterede angivelsen med varebetegnelse, løbenummer og toldsats. I tvivlstilfælde spurgte man overopsynet til råds. Også dette kunne være i tvivl, men det var der råd for. Få skridt derfra i en anden bygning i den gamle »Guidekaserne« havde toldvæsenets prøvesamling til huse. Her havde man alle tolddepartementets tidligere tarifieringsafgørelser og i mange tilfælde tillige vareprøver, og her var placeret kolleger, der var særligt sagkyndige på det tarifieringsmæssige område.

For mit vedkommende, der kom fra et provinstoldkassererkontor og før den tid havde gennemgået et vejerbodskursus på Frederikshavn Toldkammer, var varekundskaben af meget begrænset omfang. Desuden havde jeg ikke rutine i at betjene dette særlige klientel, der i mange tilfælde havde stor faglig ekspertise og kendte smuthullerne. Opgaven var uhyre krævende bl.a. også fordi der skulle være tempo på. Speditørerne var et forjaget folkefærd, og de skulle nå meget hver dag. Men til min

Kontrol af ladningsliste i Grove Vægt (gammelt foto i Toldmuseet, toldembedsmanden er overkontrollør R.H. Kjertmann (f 1879)).

egen forbavelse gik det bedre, end jeg havde ventet. Det skyldtes gode og elskværdige kolleger og venlige overordnede. Også toldbodarbejderne var flinke, dog kunne det knibe på ugelønningsdagen, når de havde fået deres løn og havde snuppet en ekstra øl til frokosten. Når jeg så f.eks. konstaterede, at nok havde jeg toldangivelsen men ikke godset, og derfor spurgte arbejderne ad, svarede de med forsonne miner: »Godset er kørt i udleveringen. Herregud, det var kun Stragula, det har assistenten jo set så mange gange, og det er værditold«. Da jeg derpå for princippet skyld meddelte de herrer, at jeg personligt hæftede med min underskrift og derfor ønskede varerne tilbage i vejerboden til besigtigelse, efterkom de orden med et skuldertræk og sagde let overbærende: »Assistenten er nok streng i dag«.

En af de første dage fik jeg besøg af en kollega, der sørgede for, at jeg blev indmeldt i »De københavnske Toldassistenters Forening«, der havde både faglige og selskabelige formål, og jeg blev optaget i diætfordelingen, der sørgede for udbetalingen til medlemmerne af vore andele af indtjente tolddiæter uden for tjenestetiden. Desuden blev jeg indmeldt i »TIF«, Toldassistenternes Idrætsforening, hvor jeg en gang ugentlig deltog i håndbold og gymnastik, hvilket foregik i fritiden om aftenen i en kommuneskoles gymnastiksal i det indre af København, så vidt jeg husker i Klerkegade. Det var meget forhøjeligt. Vi var under ledelse af en professionel instruktør, der i den første halve time instruerede os i de forskellige gymnastiske øvelser, dernæst tog vi en rask håndboldkamp og til sidst et forfriskende brusebad. I »TIF« kunne man desuden spille bordtennis i toldvæsenets lokaler på Gammelholms Toldkammer eller Frihavnens Toldkammer. I sommerhalvåret spillede man fodbold i det frie.

Foreningstillidsmanden gjorde mig opmærksom på, at jeg selv skulle anskaffe

mig en uniformshue, som man almindeligvis anvendte til vejerbodstjeneste, porttjeneste i Frihavnen, passagereftersyn og havnetjeneste. Jeg henvendte mig til det velrenommerede uniformsfirma C.L. Seifert på Strøget og fik syet en guldtræsset kasket i marinefacon. Toldkammeret leverede hvide kitler til assistentpersonalet i vejerboden. Desuden måtte jeg også selv anskaffe en bogkasse til at opbevare min faglitteratur og min uniformshue i.

Efter anvisning henvendte jeg mig til toldkammerets snedker, der for gode ord og betaling samt et par pilsnere i en prisværdig fart lavede en standardbogkasse til mig. Den var formålstjenligt indrettet og forsynet med en lille metalramme til et udskifteligt kartonskilt, på hvilket man noterede næste måneds tjenestested. Derpå kom dragerne ved hvert månedsskifte og transporterede kassen til næste tjenestepost, så den stod klar, når man ankom der den næste 1. i måneden.

Arbejdstiden blev midt på dagen afbrudt af frokostpausen, der blev nydt på skift i den nordlige del af toldkammerbygningen i en velindrettet kantine ved siden af vejerboden »Grove Vægt«. Foruden mad og drikke kunne man her få en afslappende samtale og hilse på kolleger fra provinsen, der ligesom jeg var havnet i hovedstaden.

Iøvrigt gik samarbejdet med de to arbejdere ved vægten ganske fortrinligt, og hverdagen blev krydret med deres muntre bemærkninger. Den mindste af dem hed Schrøder. Han var meget lille og spinkel. Den anden derimod var en kraftig, firskåren person, som spøjende bemærkede, at Schrøder oprindelig i Københavns Zoo havde passet elefantunger, men da disse efterhånden voksede til, kunne han ikke blive ved med at klare udmugningen, og derfor var han nu havnet i »Fine Vægt«. Helt overbevist om historiens rigtighed var jeg ikke, men jeg lyttede høfligt.

Siden 2. verdenskrigs udbrud 1. september 1939 havde de forskellige importører

sikret sig udenlandske varer i store mængder, der hobede sig op i toldpakhusene og i frihavnen. Lige så hurtigt den daværende valutacentral gav indførselsbevilling, blev godset omgående hjemtaget, antagelig ud fra den opfattelse, at dersom Danmark skulle blive inddraget i krigszonen, kunne det blive risikabelt at have gods liggende på statslagre. Derfor gav disse særlige omstændigheder travlhed på fortoldningsområdet.

Blandt toldklarererne var der en person, som blev kaldt for »Det røde Aftenblad«. Hans ansigtskulør var iøvrigt hel mørkerød, og han brugte en farlig mund. Han blev anset for at være nazist, fordi han altid forsøgte at pådutte os et eksemplar af nazibladet »Fædrelandet«, og han blev derfor afvist med foragt af de fleste toldere. De ganske få kolleger, der viste sympati for den slags, havde vi andre efterhånden fået »i venlig erindring«.

Hver dag ekspederede jeg en toldklarer, om hvem jeg kun vidste, at han hed Børge, fordi han aldrig brugte sit efternavn. Han var en nydelig ung mand med et høfligt og belevent væsen. En dag angav han 1 balle manufakturvarer til at være kunstsilketørklæder. Emballagen, der var jutelærred, blev kun skåret så meget op, at man kunne konstatere angivelsens rigtighed, og tolden blev betalt. Fuldstændig udpakning blev på grund af tidnød ikke foretaget. Imidlertid viste det sig, at indholdet ikke var en salgsvare, men derimod udelukkende små gennemskårne vareprøver. Ballen kom omgående tilbage til »Fine Vægt« og blev fuldstændig udpakket. Jeg måtte foretage en ny attestation, en såkaldt tilbageanmeldelse, og måtte bede overkontrolløren ulejlige sig ud af glasburet for at besigtige miséren samt skrive under til venstre på angivelsen.

Derpå måtte toldklarereren Børge og jeg op på toldkamrets 1. sal til toldinspektør Marckmann (»Skipper Skræk«), der med en påtegning og sin underskrift skulle give

toldkamrets tilladelse til, at den fejlagtigt erlagte told kunne tilbagebetales, og at varen efter dagældende toldlovs § 2 g kunne indføres toldfrit som prøver.

Toldinspektøren fikserede os begge med et skarpt blik og sagde i et bestemt tonefald: »Hm ! Brune øjne og blå øjne, begge de herrer har taget fejl !« Med disse salomoniske ord og en elskværdig affejende håndbevægelse afsluttede toldinspektøren audiensen, og vi to uheldige helte gik bukkende baglæns ud af døren. Senere fulgte heldet mig, og jeg kom ikke oftere ud for en lignende situation.

I dag er det vanskeligt at forestille sig datidens pris- og lønniveau, derfor følgende eksempler: I skrivelse af 26. januar 1940 meddelte Overtoldinspektoratet for København, at jeg var bevilget en flyttegodtgørelse på i alt 31 kr og 2 øre til dækning af mine udgifter til en enkelt fællesklassebillet med tog Ålborg - København samt heri indbefattet betaling for indskrevet rejsegods. I skrivelse af 20. februar 1940 sendte Departementet for Told- og Forbrugsafgifter mig et ansættelsesbrev underskrevet af daværende finansminister Vilhelm Buhl om, at jeg fra 1. marts 1940 var ansat som toldassistent med 2.160,00 kr i lønning med de sædvanlige tillæg (stedtillæg og reguleringsstillæg).

Selv om lønniveauet var beskedent, var man alligevel i en fordelagtig position ved at have en sikker arbejdsplads netop i disse år, hvor arbejdsløsheden var et problem i det danske samfund.

I slutningen af januar måned 1940 forelå tjenestefordelingen for februar måned, hvoraf fremgik, at jeg fra 1. februar skulle gøre tjeneste i Overtoldinspektoratets 3. distrikt og derfor først skulle melde mig til tjeneste hos toldinspektør H.F. Hansen, som jeg overleverede en hilsen fra min tidligere overordnede i Ålborg, toldkontrollør frk. Ellen Jørgensen (»Moster Ellen«). Toldinspektøren var en venlig herre på 66 år, der en kort tid havde været toldassi-

stent i Ålborg, og han gav sig til at spørge mig ud om de nuværende forhold ved Ålborg toldsted.

Den pligtige havnetjeneste i København var af toldassistenternes diætsammenslutning sat til 2 måneder om året, og derfor blev jeg sendt videre til Børsens toldkontrol, som var beliggende i en beskeden murstensbygning på Kalvebod Brygge umiddelbart syd for Langebro. Her fik jeg ordre af den tjenstgørende toldkontrollør til at udføre havnetjeneste dels i det daværende Christiansgade (Christians Brygge), hvor overtoldassistent Carl Strand Ødbergesen gjorde tjeneste og dels på Bryghuspladsen hos overtoldassistent Poul Brunke, som jeg begge skulle assistere efter de tjenstlige behov. De to herrer var jævnaldrende og havde passeret de 40 år. Et par markante personligheder og efter mine begreber med et praktisk greb om deres daglige pligter.

De undrede sig begge over, at jeg frivilligt havde søgt til København, thi efter det omdømme Ålborg havde som livsglædens by, måtte denne være sagen for et ungt menneske. Da jeg havde forklaret dem, at

Ålborg netop var så eftertragtet af de nævnte årsager, at en nybagt toldassistent ikke kunne gøre sig håb om at blive dér, men kun havde muligheder for at søge til et toldsted uden havn, et grænsetoldsted eller i givet fald København, og derfor havde jeg valgt det sidste, forstod de to herrer bedre sammenhængen.

Toldvagthytten i Christiansgade var gammel og primitivt indrettet samt dårligt isoleret. Hytten var af træ og udvendig malet i en ubestemmelig gråbrun farve og med et tag dækket af sort tagpap. Umiddelbart til højre for indgangsdøren var anbragt en fast bænk til publikum. Det beskedne vinduesareal var anbragt mod havnesiden, umiddelbart inden for vinduerne havde man en fast bordplade, der fungerede som skrivebord og her var 2 stole anbragt, så to

Toldinspektør H.F. Hansen (f 1874) (Toldmuseet).

Toldvagthytten på Christians Brygge 1916 (Toldmuseet).

mand om fornødent kunne arbejde her, hvilket dog kunne knibe. Dersom man på B & W's motorfabrik på Amager lige overfor på den modsatte havnekaj prøvekørte en af deres store nybyggede dieselmotorer, forplantede rystelserne sig gennem havnebassinet og over til nævnte bordplade. I et hjørne var anbragt en sort støbegodskakkelovn med indvendigt knærør, der førte op til den udvendige skorsten på taget. Denne skorsten var et almindeligt blikrør forsynet med hætte.

Derimod var toldvagthytten på Bryghuspladsen af nyere dato og den var tillige større og mere velindrettet.

Den hårde isvinter bevirkede, at skibstrafikken blev vanskeliggjort, men i de to

måneder, jeg gjorde tjeneste i distriktet i februar og marts 1940, sørgede isbryderne for, at samtlige fragtskibe kunne komme til bolværket og losse og laste. På vor kajstrækning var det først og fremmest DFDS' gråmalede og kulfyrede eksportdampere med det velkendte røde skorstensbånd. Disse skibe sejlede især på Newcastle, Leith i Skotland og Goole ved Humberfloden i Midtengland.

Ved skibenes losning af stykgods, herunder navnlig fra Goole-bådene, når der blev losset fra samtlige luger, fik vi assistance af flere assistenter fra Børsens toldkammer, fordi der den gang skulle føres en losserrulle ved hver luge over det oplosede gods med anførsel af mærke og nr. samt antal colli

Bryghuspladsen med vagthytten til toldopsynet, ca. 1925. I baggrunden bryghuset, bagest taget af Christiansborg (Toldmuseet).

med blåkridt i lossearket, og det kunne være svært at få de rigtige mærker noteret, når der f.eks. hang 4 kasser whisky og dinglede i lossestroppen i tilfældig orden.

Fagudtryk som mærker i »trehug« og »firehug« føg om ørerne på toldassistenterne. Tillige var der også et begreb som undermærker. Chansen for fejltagelser og misforståelser ved senere afkonferering med skibets generalangivelse og specifikationer var derfor i høj grad til stede.

Selv om vi assistenter på grund af den usædvanlig stærke vinterkulde var iført varmt tøj, handsker og ørevarmere, sidstnævnte af slagsen med indstillelige stålbojler, så kunne vi ikke klare mere end ca. 2 timer ad gangen og blev derfor afløst, så vi kunne komme ind i vagthyttens kakkellovsvarme og blive tøet op.

Når losningen var tilendebragt og førnævnte to overtoldassistenter skulle til at gøre generalangivelsen og specifikationer op, attesterede de for, hvad der straks havde kunnet blive klareret på kajen, medens man for hovedparten af stykgodset, der var kørt til oplægning på Københavns Toldkammer, skulle have en kvittering derfra. En hændelse i forbindelse hermed står klart i erindringen, fordi man fra toldkamret ikke kunne udfærdige kvittering på grund af, at det pågældende gods ikke fandtes oplagt. Det bornholmske temperament kom til udtryk hos Ødbergsen, der udrød: »Nu tager jeg min cykel og kører i Amaliegade og så skal jeg f..... gale mig finde godset til de herrer derinde !«

Han blev livligt sekunderet af Brunke med diverse kraftudtryk, der tilføjede: »Husk nu at tage en konvolut med til os fra Evangeliehuset«. Denne bemærkning var naturligvis fuldkommen sort tale for mig. Samme dags eftermiddag kom Ødbergsen stolt tilbage med ordene: »Nu har jeg fundet alt godset til de sløve padder derinde og jeg har kvittering med«. Brunke sagde imidlertid utålmodigt: »Fint, du gamle, men huskede du konvolutten ?« Ødberg-

sen tog op af frakkens inderlomme en flaske uden etiket og med en let gylden ubestemmelig vædske og rakte Brunke flasken, der videregav den til mig med ordene: »Dengse, skænk op i 3 af vore senepsglas«.

Vi løftede vore glas og skålede. Uden bange anelser af nogen art tog jeg en pæn slurk. Det var en meget stærk hivert, og de to herrer var meget forbløffede over, at jeg beholdt fatningen. Det, vi drak, var nemlig en prøve af uforskåret whisky fra toldkammerets spiritusvejerbod, altså med en alkoholstyrke med adskillige procenter over det normale.

Ødbergsen bad mig foretage en sammen-tælling af en lang liste med kolonneanførsel af vægten på de indladede landbrugsprodukter, såsom smør, æg og bacon, der efterhånden var blevet indladet i eksportbådene. Min sammentælling blev eftertalt af Brunke, der slog en skraldlatte op og sagde: »Det er talt rigtigt sammen, han må være vant til mosten fra sprittens by, Ålborg«. Jeg opfattede bemærkningen som en anerkendelse.

Daværende kontrollør Povl Brunke (f 1897), der i 1940 var blevet overtoldassistent (Toldmuseet).

Fra februar måneds begyndelse og i hele marts måned blev jeg sat til at gøre diættjeneste i Børsens havnedistrikt, som omfattede 8 km lange kajstrækninger på begge sider af havnen. Her skulle jeg føre tilsyn med skibenes lossen og laden uden for ekspeditionstiden, dvs. fra klokken 17-24 og 00-08. Distriktet bestod på Sjællandssiden af Bryghuspladsen, Christiansgade og Gasværkshavnen, og på Amagersiden gik det fra Langebro langs Islands Brygge ud til »Nokken«, som man kaldte det.

Af enkeltepisoder fra denne specielle tjeneste kan nævnes, at de to overassistenter havde givet mig lov til at komme op ad for-

På et foto fra 1923 ses t.v. den bornholmske overtoldassistent Carl Strand Ødbergsen (f 1897) t.h. toldassistent I.K.J. Bregnbak (f 1895) (Toldmuseet).

middagen næste dag, når jeg havde haft en nattevagt, hvor jeg f.eks. i løbet af aftenen og natten med et bestemt timeinterval skulle ind på Sojakagefabrikken på Islands Brygge for at kontrolveje olie, bestemt for margarinefabrikation. Udenfor på kajen svingede temperaturen omkring $\pm 20^{\circ}\text{C}$ elcius, medens der i Sojakagefabrikkens lokale var 25-30 plus celciusgrader, hvilket da også medførte en radikal forkølelse.

Den 17. februar 1940 havde jeg diættjeneste, og den inspicerende og vagthavende toldkontrollør H.O. Krøger havde bedt mig om at melde mig på Børsens toldkammer på 1. sal lidt før kl. 22.00, hvor han ville servere en kop varm the, medens jeg aflagde mundtlig rapport om vagttjenestens forløb. Krøger havde medbragt sin private radio for, at vi sammen kunne høre pressens radioavis kl. 22.00, der meddelte, at det engelske krigsskib »H M S Cossack« natten mellem 16. og 17. februar havde angrebet og bordet det tyske transportskib »Altmark« og derved befriet 300 engelske krigsfanger.

Ved denne meddelelse blev den ellers så rolige Krøger temmelig ophidset og udbrød: »Nu kommer vi også med i krigen, denne begivenhed giver de forbandede tyskere en kærkommen anledning til at besætte både Danmarks og Norges territorium«. Da han kunne mærke, at jeg ikke kunne forestille mig så drastiske handlinger, fortsatte Krøger: »Har De ikke truffet ham den lille hjulbenede kontrollør, der ligner en søhest, han er også nazist, desværre er der også overløbere blandt vore kolleger«.

Næste dags formiddag, da jeg gav møde i hytten i Christiansgade hos Ødbergsen og Brunke, så de miserable og sodsværte ud. Årsagen var, at de to herrer på grund af den skrappe morgenkulde havde gebærdet sig så voldsomt med fodtramp og kuskedslag, at brændehytten kom til at gynge så meget, at kakkelovnens indvendige

knæformede afgangsrør var faldet på gulvet og havde spyet røg og sod ud i det lille rum. Men de to herrer var robuste og tog episoden med godt humør.

Da jeg den 1. marts 1940 var blevet udnævnt til toldassistent og dermed blevet tjenestemand, fejrede vi 3 kolleger begivenheden ved hjælp af snaps og de gode Wibroe-øller. På grund af det hårde vintervejr havde vi den dag ingen skibe og ingen kunder, så vi havde en munter og festlig stund, og der blev råbt hurra, så det kunne høres hen ad kajen.

Pludselig blev der banket hårdt på døren, og ind trådte den tjenstgørende toldkontrollør fra Børsens toldkammer E.J.R. Bohn, der hyggede sig med os for en kort stund, og da han skulle have inspektionen i havnedistriktet den følgende søndag, da jeg skulle have vagttjeneste, blev jeg bedt om at møde op i kontrollørens privatbolig i det såkaldte »lagkagehus« på Christianshavns Torv og afgive melding om de øjeblikkelige tilstande i distriktet. På denne

måde undgik kontrolløren at skulle ud i vinterkulden, og jeg blev beværtet med formiddagskaffe og fik samtidig lejlighed til at se toldkontrollørens hobbyarbejde, som bestod i at lave dame-visittasker, håndbroderede i petitpoint, og resultaterne heraf blev afsat til salg i Magasin de Nord. Efter denne behagelige afveksling spadserede jeg tilbage til den noget mere ensformige diæt-tjeneste i Børsens distrikt.

Påsken 1940 faldt i slutningen af marts måned, og jeg benyttede lejligheden til at rejse til Jylland i påskehelligdagene. De to overassistenter havde været så flinke at give mig fri påskelørdag.

Issituationen var på det tidspunkt lettet så meget, at jeg kunne komme med Ålborggrubeåden fra Kvæsthusbroen til Ålborg. Men på tilbagerejsen kom m/s »Ålborghus« til at ligge fast i nogle store isflager mellem Hven og Sjælland. Derfor kom jeg forsent til Christiansgade 3. påskedag om morgenen og blev mødt med alvorlige miner og bebrejdede ord.

Årsagen var, at det daværende ministerium Stauning havde indgået et ekstraordinært påskeforlig p.g.a. Danmarks vanskelige økonomiske situation, forårsaget af den stærkt voksende arbejdsløshed og krigssituationen. Rigsdagen havde vedtaget et større afgiftskompleks, som medførte nye forbrugsafgifter, her imellem en 10 % afgift på alle manufakturvarer samt guld og sølv, ure, smykker, bijouteri mv.

Jeg selv blev ramt direkte på pengepungen, fordi der af min beskedne månedsgage skulle svares en ekstra lønskat, der beløb sig til 4 kr om ugen, som skulle anvendes til dækning af statens udgifter til arbejdsløshedsunderstøttelse.

Den ekstraordinære situation i forbindelse med disse love medførte et forøget personalebehov i forbrugsafgiftsinspektorerne i Frederiksholms Kanal, og jeg selv skulle aldeles omgående møde i den såkaldte 5 kg post på hovedpostkontoret i V. Voldgade. I 3 dage gjorde jeg tjeneste

Toldkontrollør ved Børsens toldkammer, senere overkontrollør i Frihavnen E.J.R. Bohn (f 1888) (Toldmuseet).

her i en assistentgruppe under ledelse af toldkontrollør C.W. Rømeling, som var militæruddannet på officersskolen, hvilket gav ham et specielt præg. På dette tjenestested var der en ganske særlig atmosfære, og der var betydelig fart over ekspeditionerne, der blev afviklet med militær præcision.

Fra 1. april 1940 afgik jeg til Københavns Frihavn, toldvagt 14 i Århusgade. Jeg meldte mig til tjeneste hos toldinspektøren for 4. distrikt, K.V. Groth, min tidligere lærer i toldlov på fagkursus i 1935, og mig derfor bekendt som en særdeles dygtig og elskværdig person. Her traf jeg igen overtoldassistent Poul Brunke, der nu som sekretær for toldinspektøren havde anlagt de korrekte manerer.

I toldvagt 14 havde vi assistenter døgn-tjeneste med skifteholdsvagt sideløbende med toldbetjente, desuden skulle vi yde assistance ved passagereftersyn på jernbanefærgen fra Malmø. Vagterne var inddelt således, at vi havde en fridag hver 3. dag.

Toldinspektør i Frihavnen K.V. Groth (f 1879) (Toldmuseet).

En overtoldassistent W.W.V. Pape udførte dagtjeneste stående ved en lille pult midt på gulvet ved siden af en vægt, hvor de mere kvalificerede ekspeditioner blev udført. Pape var kendt for sin ganske specielle væremåde og kontante udtryksform. Et lille eksempel: En tankvognschauffør fra fa. Alfred Olsen kom ind med en vægtseddel og afleverer den til mig, jeg sætter sedlen på et stålspyd indtil senere afslutning af en »løbende angivelse«, der skulle afsluttes ved ekspeditiontidens ophør. Foruden told opkrævede vi også visse afgifter til Frihavnselskabets kasse.

Chaufføren, der var en kraftig bygget person med et oliesvært ansigt og en knækket boksernæse, lænede sig ind over mit skrivebord, og med et forsorent blink i øjet sagde han til mig: »Og så plejer vi at få en 25 øre udbetalt kontant«.

Jeg blev usikker og så spørgende hen på Pape, der rystede kraftigt på hovedet, hvorefter jeg kort og bestemt afviste chaufførens anmodning. Denne, der havde set øjekastene mellem Pape og mig, vendte sig mod overassistenten og sagde: »Må jeg nu køre ud ?« Pape svarede med en af sine karakteristiske vendinger: »Den er sgu' fin, bare kør ad h..... til.« Chaufføren var ligeså kvik og svarede rapkæftet: »Den er fin med dig du gamle, så mødes vi nok«.

Den 9. april 1940 vågnede jeg på min privatbopæl ved 4-5 tiden om morgenen ved en meget stærk motorlarm hen over hustagene. Ved at kigge ud ad vinduet opdagede jeg, at det var flere lavtgående militærfly med de karakteristiske tyske kors påmalet undersiden af vingeplanerne. Temmelig foruroliget stod jeg op, og da jeg kom på pensionatet, kom økonomaen frk. Kofod mig i møde og siger opskræmt: »Tysk militær har besat Knippelsbro«. Jeg kunne ikke tro det. Ved 7.30 tiden cykler jeg over Knippelsbro, men ser ingen tyske soldater, derimod observerede jeg to patruljerende danske politibetjente, der var iført stålhelme og skråremme med revolvere, hvilket

jeg aldrig havde set tidligere. Min ængstelse voksede. Efter at have passeret Kongens Nytorv blev jeg af en dansk politikæde forhindret i at køre som sædvanligt videre ad Bredgade, i stedet måtte jeg cykle hen ad Store Kongens Gade.

Da jeg skulle dreje til højre ved Esplanaden, så jeg for første gang i min tilværelse en kæde af tyske soldater, der spærrede for trafikken ned mod Kongeporten. Rent mekanisk fulgte jeg trafikstrømmen ad Grønningen, men da jeg som sædvanlig ville svinge til højre ned ad den daværende Søndre Frihavnsvej, den nuværende Folke Bernadottes Allé kunne man ikke komme videre for en massiv kæde af tyske infanterisoldater i grønne uniformer, sorte træskostøvler og stålhelme. Soldaterne stod med skudklare geværer rettet mod vi civilister, der alle var forhindrede i at komme videre.

I den efterhånden store flok af civilister fik jeg øje på min tidligere kursuskammerat, toldassistent N.T. Moesgaard og toldkontrollør II, L.J. Iversen, der begge ligesom jeg skulle afløse kolleger i Frihavnen. Jeg fik Moesgaard til at holde min cykel, medens jeg med mit toldtegn strittende fra højre hånd gik hen mod den tyske soldaterkæde og på mit bedste tysk bad om tilladelse til at afløse vore kolleger i Frihavnen. En gefreiter henviste mig til »der Obergefreiter« ca. 30 m længere henne, hvor der var endnu en massiv kæde af tyske soldater placeret på sporvejsskinnerne og stoppestedshellerne ud for Østerport Station og i øvrigt i hele gadens bredde. Foran dem var et tysk Naziflag med hagekors udbredt på gadeasfalten, og der var placeret maskingeværer. Under den korte spadseretur hen mod denne stilling observerede jeg en synlig, spændt nervøsitet hos de menige soldater, og først da gik situationens alvor op for mig. Mine knæ blev slatne og modet forlod mig. »Hvis de nu skyder ?« tænkte jeg.

På stammende tysk fik jeg fremført mit ønske og mærkværdigvis var obergefreite-

ren imødekommende. Vi tre kolleger fik lov til at cykle ned til toldvagt 2 ved Frihavnsbroen, hvor mine kolleger skulle være, og jeg cyklede videre til toldvagt 14, hvor jeg skulle afløse den 36-årige toldassistent H.A. Tullberg, som for øvrigt var temmelig tunghør. På dette tidspunkt havde jeg erfaret, at de tyske tropper fra kofardiskibe liggende i Frihavsbassinerne havde sprængt sig vej ind i Kastellet og besat dette. Ved sprængningen kunne braget høres i hele Østbanekvarteret. Men Tullberg havde hverken hørt eller set noget. Jeg viste ham et eksemplar af det den gang meget omtalte »Oprop« trykt på grønne papirlapper og nedkastet fra de lavt overflyvende tyske militærmaskiner over hovedstaden og vel i øvrigt hele landet. Hele teksten var affattet på ubehjælpsomt dansk og var afsluttet med ordene: »Den Tyske Kommandør Kaupisch.« Trods den meget alvorlige situation gav det københavnske folkevid sig straks udslag i, at man »oversatte« kommandørens navn til »Kopis«.

Situationen medførte en total mørklægning af hele kongeriget Danmark, og i toldvagt 14 fik vi foruden den almindelige mørklægning af vinduerne etableret såkaldte mørklægningssluser, dels ved fodgængerindgangen fra gaden og ligeledes ud til Frihavnsområdet. Disse sluser bestod af sort stof ophængt i firkantede baldakiner. I toldvagten havde vi et plakatopslag henvendt til publikum, hvori stod anført, at trafikanter efter mørkets frembrud skulle passere gennem toldvagtens kontorlokale for at melde om vedkommendes ærinde, og dersom man kom i bil eller andet køretøj, skulle man først ind i vagtlokalet for at melde sit ærinde, før porten blev lukket op. Efter mørkets frembrud var frihavnsportene nemlig lukkede. I forbindelse med besættelsen havde de tyske tropper etableret mobile kanonstillinger på de 2 moleheder, der lå ved indløbet til Frihavsbassinerne.

Når tyskerne havde vagtskifte kom de med en åben militærbil og en let feltkanon hægtet på samme. Og da de havde fundet på, at dette vagtskifte skulle ske umiddelbart efter mørkets frembrud, fik jeg den idé, at »de grønne« skulle følge de almindelige regler.

Jeg havde på min vagt en nybagt toldbejtentaspirant, en forhenværende 3. styrmand fra Lauritzens rederi i Esbjerg. Han blev helt forskrækket, da jeg underrettede ham om mit forsæt og advarede mig, idet han mente, at tyskerne ville foretage afstraffelse af mig, men jeg var stædig. Da den tyske patrulje kom, tudede de med bilhornet for at få os ud at lukke porten op, men jeg blev siddende bag mit skrivebord. Lidt efter kom den kommanderende officer ind med to menige soldater foran sig, der med fældede geværer mod mit bryst tvang mig udenfor for at åbne porten, og samtidig blev jeg skældt ud med en masse kraftudtryk, som jeg knap forstod.

På min næste dagvagt fik jeg ordre til at give møde hos chefen, toldinspektør Groth, der ønskede at vide, hvorfor jeg havde lagt hindringer i vejen for den tyske værnemagt. Jeg henviste til ordlyden af plakaten, der var ophængt i toldvagten. Nu var denne plakat af så gammel oprindelse, at toldinspektøren studsede lidt, men så sagde han med megen myndighed: »Nuvel, men det forhindrer vel ikke, at De er i stand til at anvende almindelig sund fornuft, og gentagelser må under ingen omstændigheder finde sted«. Jeg skyndte mig at forsikre, at det skulle ikke ske oftere.

Kort tid efter fik den tyske værnemagt udvirket, at uvedkommende ikke måtte færdes i Frihavnen. Publikum skulle have et bestemt ærinde. Dette generede blandt andet de danske, der om søndagen yndede at promenerer på Frihavnsområdet. Især om søndagen skulle personalet i toldvagten spørge trafikanterne, om de havde ærinde. I modsat fald blev de nægtet adgang. Jeg kunne ikke dy mig for at anvende samme fremgangsmåde over for tyske soldater,

der på forespørgsel erklærede, at de havde orlov, og jeg havde en vis fornøjelse af, at de rettede sig efter adgangsforbudet.

Følgerne af besættelsen mærkedes også på det daglige arbejde i toldvagten, idet de mange firmaer, der havde varer i Frihavnen, fremskyndede fortoldningerne af frygt for, hvad fremtiden kunne bringe. Det drejede sig om betydelige mængder af varer, der i hast blev ført ud af Frihavnen til anbringelse på forskellige destinationer på indenlandsk område.

Det københavnske humør var mærket af besættelsen, men da kongeflaget gik til tops på Amalienborg den 16. april 1940 ved prinsesse Margrethes fødsel, var det ligesom, der blev tændt lys i mørket. Og da de lyse nætter begyndte i begyndelsen af maj opdagede man, at også mørklægningen havde sine gode sider. Når man i sene aften timer færdedes til fods eller på cykel, kunne man betages af skønheden i den indre bys miljø. De mange tårne og palæer i det blide månelys var en ganske særlig oplevelse, som ikke kan opnås under normale forhold.

I perioden 1. maj - 31. august 1940 havde jeg tjeneste to måneder i toldvagt 2 og 2 måneder i vejerboden, begge tjenestesteder beliggende i Frihavns toldkammerbygning. I toldvagt 2 var det overtoldassistenterne Sihm og Hermansen, der på deres dagtjeneste udførte de mere kvalificerede opgaver med fortoldning af varer fra Frihavnen. Sammen med andre assistentkolleger havde jeg skifteholdstjeneste sideløbende med forskellige toldbetjente. Nu og da blev toldassistenten også tilkaldt til eftersyn af indskrevet rejsegods på Østerport station, ligesom man kunne blive tilkaldt til andre presserende opgaver på selve stationsterrænet.

Toilet- og køkkenforhold i toldvagt 2 var indrettet på en så primitiv og uhensigtsmæssig måde, at man i »Toldtidende« fandt anledning til at kritisere disse angribelige tilstande.

De nævnte overassistenter var begge et par bramfrie og respektløse herrer, så da lederen af overopsynet, overkontrollør Paul Christian Stemmann Rosenørn, en nydelig 68-årig hvidhåret herre, med et elegant snoet overskæg, under inspektion opdagede, at der stod en sort kat med hvidt bryst og drak mælk af en tallerken på gulvet ved siden af overassistenternes skrivebord, spurgte han interesseret, om det var en af de halvvilde katte fra Frihavnsselskabets pakhuse, og om den kom hver dag. Svaret var bekræftende. »Katten har måske også fået et navn ?« spurgte overkontrolløren. De to overassistenter slog en skraldlatter op og sagde i munden på hinanden: »Ja og katten hedder sgu Rosenørn«! Efter denne salve forsvandt overkontrolløren skyndsomst.

Den megen skifteholdstjeneste, som jeg gennem flere måneder udførte i Frihavnen, medførte, at jeg ofte på Grønningen overhalede Hans Majestæt kong Christian X, der foretog sin daglige morgenridetur. Jeg

Overkontrollør i Frihavnen Paul Christian Stemmann Rosenørn (f 1872) (Toldmuseet).

havde gjort det til en vane at hilse på kongen, der altid venligt gjorde honnør til garderhuen og med et tydeligt Godmorgen besvarede min hilsen. Det var for mig en opmuntring, og det blev ikke ringere af, at jeg indtil flere gange konstaterede, at selv om tyske forbipasserende officerer, der havde orlov, stillede sig op på det modsatte fortove og gjorde stram honnør, ignorerede kongen fuldstændig deres hilsen.

Jeg havde 8 dages sommerferie i maj 1940 og sejlede til og fra Jylland med de gamle små Hundestedfærger »Isefjord« og »Djursland«. Færgerne havde redningsbådene svinget udenbords i daviderne. Efter sigende af frygt for minering og engelske ubåde i danske farvande, hvilket imidlertid viste sig at være ubegrundet. Trist var det at se, hvorledes talrige tyske tropper havde besat Ålborgs strategiske punkter herunder byens lufthavn. En engelsk flystyrke forsøgte i forsommeren 1940 at ramme tyske fartøjer i Ålborg havn ved nedkastning af bomber. Det lykkedes dog ikke. I stedet blev en del af Ålborgs civile bygninger ramt.

I september måned 1940 blev jeg sat til vejerbodstjeneste i »Grove Vægt« på Københavns Toldkammer i Amaliegade. Men ak hvor forandret. Vi var kun 2 toldassistenter i vejerboden i stedet for de sædvanlige 6. Alligevel havde jeg nok at bestille, fordi jeg foruden tjeneste i vejerboden også skulle udføre pladsforretninger, dvs. klarering af gods, der henlå på toldkamrets område under åben himmel, eventuelt tildækket med pressenninger. Under en af disse forretninger løb jeg på overassistent Ødbergsgen, der gjorde tjeneste i spiritusvejerboden, der på sit bornholmske hilste mig med bemærkningen: »Nå Pløkkenberg, har du været til alsang«? Årsagen til bemærkningen var, at jeg havde en stor hvid gazebandage om halsen, fordi jeg havde gennemgået en mindre operation. Ødbergsgen inviterede mig derfor på et glas vermouth.

Imidlertid havde jeg da også lige været til alsang i Fælledparken den nærmest foregående søndag. Aldrig hverken før eller senere har jeg set så mange mennesker forsamlet på ét sted, hele Fælledparken var stopfyldt, aviserne skrev noget om ca. 100.000 mennesker. Det store orkester på den halvåbne tribune blev dirigeret af kapelmester Johan Hye Knudsen samtidig med, at han forsøgte at dirigere folkemængdens sang, hvilket ikke var nemt, fordi de personer, der stod længst borte var mindst et halvt vers bagefter de, der stod nærmest ved orkestret.

Så oprandt den 26. september 1940. Kong Christian X's 70 års fødselsdag. En dag man ikke glemmer. Kongen var redet ud om morgenen på sin sædvanlige ridetur, men denne gang på den mest rolige hest, han havde, »Rolf« med den hvide blis i panden. Da majestæten kom tilbage, kunne vi i Grove Vægts vejerbod ikke undgå at høre larmen og jubelråbene i Amaliegade. Vi toldere løb ud i porten for at se det bølgende menneskehav og midt i det hele sad kongen på hesten omgivet af cykelbudene, »svajerne«, der eskorterede ham og greb samt bar alle de blomsterbuketter, majestæten fik tilkastet under rideturen. »Pas på hesten« hørte man kongen sige. Det var et betagende syn.

Samme dags eftermiddag var toldkamret lukket, og vi havde fri. Jeg havde taget opstilling ved Storkespringvandet for at kunne se kong Christian X og dronning Alexandrine køre forbi i åben ekvipage. En sådan begivenhed bliver ved at stå for ens indre blik. Alene det at opleve de københavnske indbyggers entusiasme er noget ganske særligt. Jeg lod mig rive med og løb ned til Amalienborg for at opleve majestæten komme frem på slotsbalkonen. Her sagde kongen bl.a.: »Tunge tider, langsomt skrider«. Og han udbragte et Leve for Danmark. Da han gik ind, vendte hele folkemængden sig mod det overfor beliggende palæ og kaldte det daværende kron-

prinspar ud, kronprins Frederik og kronprinsesse Ingrid, og til sidst fik folkemængden da også provokeret, at kronprins Frederik kom ud med den lille 5 måneder gamle prinsesse Margrethe i armene.

Fra 1. oktober 1940 blev jeg sat til tjeneste i Søndre Vejerbod på Københavns Godsbanegård. I skrivelse af 23. oktober 1940 meddelte Overtoldinspektoratet for København mig, at Departementet for Told- og Forbrugsafgifter beordrede mig til tjeneste i Inspektoratet for Tobaksbeskatningen fra den 24. oktober 1940 og indtil videre. Jeg meldte mig til tjeneste i Frederiksholms Kanal hos chefen, inspektør Helge Smith, og derfra videre til viceinspektøren Schultz-Pedersen, der bestemte hvor jeg skulle gøre tjeneste, nemlig i par-

Forf. ved Toldvagt II i Københavns Frihavn juni 1940.

fumebeskatningen, men efter meget kort tids forløb bad toldkasserer Gunnar Fagerholt om at låne mig som faglig assistance i inspektoraternes fælles kassererkontor.

Det var ikke lige sagen for mig, men toldkassereren havde charme og fik mig overbevist om, at det også kunne være udviklende at se, hvorledes denne del af toldvæsenet virkede, og hvor der blev indkasseret en meget stor del af toldvæsenets samlede intrader. Jeg var bl.a. i kælderregionerne for at studere forretningsgangen dér m.h.t. de meget store lagre af stempelmærker og banderoler, der den gang anvendtes til de forskellige beskatningsformer, tobak, chokolade, sukkervarer, spiritus, vin og parfumevarer.

Selve kassererkontoret forekom mig enormt stort med masser af kvindeligt personale i alle aldre. Endnu kan jeg erindre et par af de mere modne damer, O.N.E. Henningsen og M.H. van der Recke, begge et par meget dygtige damer med et stort ordforråd. Det var første gang, jeg gjorde tjeneste på et så stort toldkontor, at man havde eget telefonomstillingsbord, og damerne her drillede mig med min jyske sprogton, hvilket ret hurtigt bevirkede, at jeg forsøgte at lægge mig efter det københavnske tonefald.

Frokostpausen blev holdt i den fælles kælderkantine, og her fandt jeg hurtigt sammen med en tidligere lidt yngre kollega fra Ålborgtiden. Der blev lagt mærke til os af de øvrige kolleger, dels på grund af vore

voluminøse madpakker, dels på grund af vore udpræget jyske dialekter.

I løbet af oktober måned 1940 afholdt De Københavnske Toldassistenter Forening en fest i Studenterforeningens lokaler, hvor man havde engageret forfatteren, journalisten og globetrotteren Hakon Mielche til at vise film og holde foredrag om de vestindiske øer, og bagefter var der dans.

Ved min forflyttelse fra Københavns toldopsyn til Inspektoratet for Tobaksbeskatningen måtte jeg træde ud af de københavnske toldassistenter diætfordeling, ligesom jeg mistede min månedlige befordringsgodtgørelse. Som kompensation fik jeg tildelt et antal overtimer i inspektoraterne ved at udføre revisionsarbejde.

I februar 1941 indtraf der for mig helt uventede negative begivenheder i mit privatliv, og da jeg samtidig blev ramt af en sygdomsperiode af længere varighed, gav situationen mig anledning til alvorlige overvejelser. Efter gode råd og hjælp fra kolleger samt forståelse fra mine overordnede blev jeg af tolddepartementet efter eget ønske forflyttet til Frederikshavn Toldkammer fra 1. juni 1941.

Min tjenestetid i København havde været en positiv oplevelse, der havde givet mig værdifulde kontakter og en sum af erfaringer, som jeg senere ofte har haft megen gavn af såvel i tjenstlig henseende som i øvrigt.

Toldhistoriske noter

Hvor længe havde Flensborg en kvindelig tolder ?

I Peter Kalls bog om toldvæsenet i Flensborg omtales Anna Lorck som kgl. tolder i Flensborg 1564 - 1600. Med byarkivar Otto Schütt som kilde oplyser Kall, at hun 33 år efter sin faders død i 1564 fik den kgl. told i forpagtning for livstid mod at betale en årlig afgift på 20 mark lybsk. Tolden skulle omfatte heste, okser og alle slags varer og fornødenheder. Beløbet 20 mark lybsk svarede temmelig nøje til det, der omtales som værende kronens indtægter af tolden i Flensborghus len i 1544, hvortil imidlertid kom, at kromanden i Bov ved Oksevejen opkrævede told, der ansloges til omtrent 80 mark.

Under en gennemgang af regnskabet for Flensborghus len i 1587 og 1592 synes det imidlertid af fremgå, at Anna Lorck må være fratrådt før 1586, idet det i regnskabet for 1587 hedder:

Der zollen aus der Stadt vermöge des Zolners register ist 117 mark 5 skilling 5 penning, dauon abgezogen 25 mark, so bleibet 92 mark 5 sk 5 pen.

Altså tolden på regnskab og ikke på afgift og ikke nogen Anna Lorck nævnt. Af revisionsbemærkningen fremgår yderligere, at der også året før blev betalt 25 mark i løn til tolderen. Hertil kom så tolden fra Bov, som beløb sig til 53 mark 12 skilling 5 penning, hvoraf 2 mark gik til skriveren.

Regnskabet for 1592 siger: Empfangen und angenommen von den Achtbare Jürgen Steffensen Köngl. Zolner zu Flensburgh so ahn dies Jahr zu Zoll nach laut seine unterschriebene Register ufgeboret 72 mark 9 skilling 4 penning. Hertil kom fra kromand Joachim Brade i Bov 81 mark 11 skilling 4 penning.

Anna Lorck er altså ikke tolder hverken i 1587 eller 92 og revisionsbemærkningerne fra 1587 tyder på, at hun allerede var borte

fra embedet i 1586, men måske lige netop da. Jürgen Steffensen var rådmand i Flensborg og døde 8. september 1595.

Kilder:

Sønderjyske Skatte og Jordebøger v. Falkenstjerne og Hude, København 1896 s. 7.

Otto Schütt: Der Stadt Flensburg Olde Willkoer, Flbg. 1960 s. 31 f.

Bonde og Hvidtfeldt: Borgmestre i Flensborg 1550 - 1848, Åbenrå 1961.

Peter Kall: Das Zollwesen in Flensburg und im deutsch-dänischen Grenzgebiet, Flensburg 1978 s. 28.

Rigsarkivet: Flensborghus lensregnskab 1587 og 1592.

F.S. Grove-Stephensen

Vagn Greve: Studier til Dansk Fiskalstrafferet II-III, Historisk rids. Kriminalistisk Instituts Stencilserie Nr. 17 og 19, Kbh. 1983.

Ordet »Fiskalstrafferet« lyder umiddelbart skræmmende, og det er da også med en vis uhyggebetonet vellyst, at man læser disse to hefter om de strafferetslige regler, der var gældende i 1700- og 1800-årenes Danmark, når folk kom på kant med love og forordninger i forbindelse med skatter, afgifter og told.

Vagn Greve har nøje eftersat de mange trykte bestemmelser og gennempløjet en mængde faglitteratur, og på dette grundlag er udarbejdet denne historiske oversigt, som i en foreløbig udgave fremlægges for at »fremkalde reaktioner, som vil kunne gøre den endelige udformning rigtigere og bedre«.

Således inviteret, må man da gøre sit bedste, selvom man går til værket med ganske andre forudsætninger og interesser

end juristens. Først og fremmest må det fastslås, at rygraden i fremstillingen, den systematiske oversigt over straffebestemmelserne fra Toldforordningen af 1732 til Loven om Næringsfrihed i 1857, er særdeles nyttig og overskueligt sat op. Netop det med de juridiske forudsætninger spiller dog en vis rolle med hensyn til sprogbrugen, og man må nok bemærke, at hvis den endelige udgave også skal være lettilgængelig for ikke-jurister, må en del fagudtryk have en lille forklaring med på vejen. Juristlatin kræver mere end længst forglemte latinkundskaber hentet fra Mikkelsens nu afskaffede lærebog.

Det er, som nævnt, med en vis skrækblandet fryd, at man erfarer om bøder, konfiskation, fæstningsstraf og kagstrykning, men naturligvis betones det, at reglers pålydende ikke nødvendigvis faldt sammen med, hvad der i praksis foregik. Ved hjælp af eksempler og fortolkninger i ældre juridisk litteratur gives der på mange felter et godt og rimeligt indtryk af, hvad der reelt skete, når folk blev straffet. Ingen kan efter læsningen af disse to hefter tillade sig at sluge f.eks. toldforordningernes straffebestemmelser råt og bare tro, at de afspejler en historisk virkelighed med hensyn til, hvad der overgik smuglere og andet godfolk - altså de af dem, der blev stillet for retten.

Men der er af gode grunde en skævhed i fremstillingen, som bevidst er lagt an på at give de grovere træk ved hjælp af den eksisterende litteratur. Det betyder, at 1800-tallets retspraksis har kunnet belyses langt bedre end den foregående periodes. Der er simpelthen langt flere kommenterede sager, langt mere samtidig juridisk faglitteratur at bygge på. Dette har den følge, at ganske meget forbliver uoplyst for 1700-tallets vedkommende, eftersom forfatteren - og det er helt i sin orden - i denne sammenhæng har afholdt sig fra »selvstændig historisk forskning« - altså grundforskning.

Mange af 1700-talsbestemmelserne kommer derfor til at svæve frit i luften, uden at man får indtryk af deres betydning. De nævnes bare for fuldstændighedens skyld. Et lidt absurd eksempel skal i det følgende trækkes frem. På side 41 i første hefte står, at »Indførte ligsten blev konfiskeret, hvortil kom »anden vilkorlig Straf« - alt ifølge Placat af 12.8.1748.

Hvad stiller vi op med en sådan ukommenteret oplysning? Hvorfor måtte ligsten ikke importeres? Og hvad skete der, hvis man havde en gravsten for meget med sig i tolden? Her som mange andre steder føler læseren sig noget fortabt ved de mærkelige og besynderlige påbud fra 1700-tallet.

Nu vil tilfældet, at der ved et dyk i arkiverne faktisk kan gives et svar på spørgsmålet om, hvad forsøg på import af ligsten kunne resultere i. I 1761 kom jagten »Den beskiermende Engel« tilbage til sin hjemby Stege på Møn. Fartøjet havde været i Flensborg - toldmæssigt udland - og medbragte bl.a. en ligsten. Bestilleren kendes ikke, så det kan ikke ses, om denne import var udtryk for en eller anden persons forudseenhed eller skyldtes en bestilling fra sørgende efterladte.

Vel ankommet til Stege, konstaterede tolderen - som var godt inde i bestemmelserne - at ligstene ikke måtte indføres. Og hvad så? Ja, da der ikke var tale om forsøg på smugleri, var der ikke noget kriminelt i dette. Men hvad med gravstenen, som vel uden videre måtte sendes tilbage igen? Næh, nej. Tolderen skrev til sine foresatte og ansøgte om tilladelse til import. Og svaret var gunstigt. Ligstenen kunne undtagelsesvis passere - egentlig har man vel betragtet det som en engangsforeteelse, som vanskeligere end så meget andet kunne danne præcedens. Men importforbudet håndhævedes altså ikke særlig strengt.

Eksemplet svarer ganske godt til andre bragt i Vagn Greves fremstilling. Lemfældig fortolkning i enkeltsager og benådnin-

ger på stribe, når det følte belejligt. Tilfældet med gravstenen er naturligvis en kende absurd, men skulle tjene til at understrege, at der på en lang række felter nok kan være brug for at gå ud over de rammer, som forfatteren vel af arbejdsmæssige grunde har måttet sætte.

Så meget desto mere positivt er det da, at den foreliggende oversigt giver en vældig lyst til at se nærmere på, hvordan det i praksis formede sig i ældre tid.

Anders Monrad Møller

Sejlskibe. Nordiske fartøjer opmålt, tegnet og fotograferet af Jens Friis-Pedersen. Udgivet ved Anders Monrad Møller og Jens Lorentzen. Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg og Høst & Søn's Forlag. 1983. 96 s. ill. kr 295,00.

Med det foreliggende tredje og sidste bind er udgivelsen af arkitekt Jens Friis-Pedersens efterladte opmålinger, tegninger og fotografier af sejlskibe bragt til ende.

Selv om Jens Friis-Pedersen mest interesserede sig for danske skibe, har han dog også beskæftiget sig indgående med svenske trælastfarere, der i 1920'erne og i begyndelsen af 1930'erne jævnligt gæstede danske havne. Det samme gælder de engelskbyggede fiskesmakker, som i stort tal endte i de nordiske lande.

En gennemtegnning af en fynsk jagt efter et forlæg fra 1838 gengives inklusive sejltægning og dimensioner for master og rundholte, således at der hermed foreligger et helt sæt tegninger lige til at bygge efter. Dertil har redaktørerne føjet en redegørelse for, hvornår tegninger første gang anvendtes i det sydfynske område.

Bogens sidste afsnit indeholder en biografi over Jens Friis-Pedersen, som vi ellers kun kender gennem hans efterladte arbejder, hvorved vi får et fint indtryk af personen bag det enestående skibshistoriske kildemateriale samt en samlet karak-

teristik af hans arbejdsmetode og mangeårige indsats.

Forlaget har sammen med lay-outer og bogtrykker præsteret et ualmindeligt smukt stykke bogarbejde.

Gunnar Jakobsen

I det efterfølgende bringes et uddrag af Anders Monrad Møllers artikel »Etatsjubilæum og toldhistorie«, der vil blive publiceret i et kommende nummer af tidsskriftet Fortid og Nutid.

Toldhistorisk Selskabs ansigt udadtil er det lille tidsskrift i »skalkformat« med det hyggelige navn *Zise*. Det lidt uforpligtende – og billige – udstyr falder godt i tråd med den mangel på højtidelighed, som er velgørende – man har lykkeligt undgået det stivbenede og fornemme, som ville have fulgt med en årbog på glittet papir.

En gennemgang af de første fem årgange viser, at det i vid udstrækning er lykkedes at forene – eller balancere mellem – det seriøse og det underholdende. Etatens egne har bidraget med både erindringsstof og historiske artikler og anført af redaktørerne Jan Kanstrup og Mikael Venge har faghistorikere inkvireret i skrivebordsskuffer efter egnet stof. Af og til har der været tale om et mildt, men effektivt pres for at skaffe artikler til *Zise*, hvad anmelderen kan tale med om.

Resultatet er blevet en meget bred vifte rent emnemæssigt – lige fra toldordinansers tilblivelse til smugleres opsnappelse, artikler om uddannelsen i ældre tid, om punktafgifterne på elskede forbrugsvarer, om toldvæsenets bygninger og om meget andet. De rene erindringsartikler er måske nok af vekslende kvalitet – et problem for ikke-etatsfolk er af og til en meget høj grad af toldmæssig indforståethed – men de bedste i denne kategori er simpelthen fremragende.

Det skulle af ovenstående være fremgået, at *Zise* absolut henvender sig til andet godtfolk end toldere, men at dette naturligvis først og fremmest har kunnet lade sig gøre i kraft af

tilstrækkelig opbakning indenfor etaten selv. At man så kan blive lidt bekymret for tidskriftet på længere sigt er en anden sag. For på et eller andet tidspunkt vil fagfolkenes nævnte skuffer nu nok være tomme for stof af toldhistorisk relevans, mens de mest oplagte erindringsskrivere vil have skrevet sig ud. Og hvad så!

Til alt held har Toldhistorisk Selskab ved siden af *Zise* også en hyppig udgivelse af selvstændige publikationer. Et par eksempler angiver her spændvidden. I 1979 kom Jens Bruhns *Toldboder – set på grafiske blade*. Disse er hentet mange forskellige steder fra og man får ikke alene toldbygninger at se, men også indtryk af havneliv og posekiggeri. Billederne stammer fra 1600-tallet og frem til slutningen af forrige århundrede, og så har udgiveren endda holdt sig strengt til det grafiske, så flere bøger må kunne udgives ved inddragelse af tegninger, malerier og fotografier.

En helt anden type publikation foreligger med genudgivelsen af Jens Jensens bog *Det danske Gendarmerikorps*, som af udgiveren Lars Bjørneboe er forsynet med en efterskrift. Man kan måske undre sig over, hvad gendarmen har med told at gøre, men forklaringen ligger i, at gendarmerikorpsen efter 130 års omskiftelig tilværelse i 1969 endte med at indgå i toldetaten. Man har altså med ajourføringen

af Jens Jensens bog, der oprindeligt kom i 1938, fået sluttet af med manér og med honnør for et korps, som man også tidligere havde haft megen berøring med.

Grænsegendarmeriet var egentlig oprettet i 1838 til bekæmpelse af smugleri ved Holstens sydgrænse, men flyttedes senere nordpå i kraft af velkendte politiske begivenheder. Fra begyndelsen skulle korpsen assistere toldvæsenet, men var i øvrigt militært organiseret. Og hermed er fra første færd angivet det lille korps' »identitetsproblem«, som vist plagede det helt til det sidste. Den »holstenske tone« fandtes endnu helt til »vore dage«, det vil sige helt til efter 1920, da forfatteren, selv grænsegendarm, går over i jeg-form, og blandt andet stiller spørgsmålet, om grænsegendarmen nu var politi, tolder eller soldat? I slutningen af 1940'erne blev det fastslået, at gendarmene ikke mere skulle have militære opgaver, i midten af 50'erne overvejedes en indlemmelse i politiet, men det endte altså, som nævnt, med en indkorporering i toldvæsenet på et tidspunkt, da det først og fremmest var illegal varetransport over landegrænsen, der var problemet. Grænsegendarmene, der så tit og på så mange måder kunne føle sig i klemme, har dermed i Bjørneboes efterskrift fået et velovervejede eftermæle.

Rettelse

I sidste nummer var bagsidens billedtekst forkert. Motivet var, som anført, acciseboden i Slagelse, men på sin oprindelige plads i Smedegade, gengivet på et gammelt foto i Lokalhistorisk arkiv for Slagelse og omegn. Redaktionen beklager.

Inde i bladet

<i>Lars Bjørn Madsen: Øresunds Toldkammer 1681-1739</i>	81
<i>Poul Enemark: Nobel og nobels værd</i>	93
<i>Georg Nørregård: Den ældre papirtold i kongeriget Danmark</i>	116
<i>Børge Untidt: Ung toldassistent i København 1940-41</i>	120

Københavns Frihavn ca. 1935 med toldkassererkontoret og Toldvagt II, der er omtalt i Børge Untidts artikel. I baggrunden Amerika-båden Frederik VIII (Toldmuseet).